

Sumqayıt hadisləri 1988

Dövrə mətbuat 2016-cı il

Mündəricat

- Rəhman Orxan. Kevorkovun "siqnal"ına Brejnevün etinasızlığı və ya Sumqayıtda 1988-ci ilin erməni-dənəkləri xarakterləri 2
- Səbuhi Məmmədov. Sumqayıt hadisələri – erməni separatizminin bəhanəsi 11
- Əli Nəcəfxanlı. Ermənilərin Sumqayıt "səhnəsi"ndə təməlini qoyması və ədalətli rəy, süni ajiotaj sayılmır 15
- Akif Əliyev. Geridə qalan 28 il 19
- Bəkir Əliyev. Cinayətkarlar hələ də azadlıqdadırlar 23
- Qüdrət Məlikov. Erməni simasızlığı 26
- Elvin Məmmədov. Sumqayıt hadisələri ilə Azərbaycan xalqının heç bir əlaqəsi yoxdur 29

Kevorkovun “siqnal”ına Brejnevün etinasızlığı və ya Sumqayıtda 1988-ci ilin erməni-dənəkləri

27-28 fevral 1988-ci il. Fevralın əvvəlindəndən etibarən Ermənistanın müxtəlif rayonlarında malı-mülkü talanıb-yandırılan, güclü qaçıb canını qurtaran hər məvətənlərimizin Azərbaycan, xüsusilə Sumqayıta axını güclənmişdi. Əslində bu axın hələ xeyli vətənləmlədi. Hər miqyasında bu bütünlükdə aydın hiss olunmasada, 4 N-li mənzil-istismar idarəsinin o zamankı rəisi, milliyyətçisətin olan, “JEK” müdirliyi içrisində özünün az-çox düzlüyü, obyektivliyi və prinsipliliyi ilə seçilən Mədin xanım Meybura vili narahatlığını gizlətməyərkən bir dəfə demişdi ki, “Qafan və Qacarandan Sumqayıta gəlib, ev alanlar çoxalıb. Dey sən, erməni rəorada bizimkiləridincəyə ama a qoymurlar.” Osetin qadın bundan narahatlıq keçirsəndə, məsləhdənx bərdar olan bir-çox vəzifəli xəlrimiz - azərbaycanlılarımız bunun əldə fərqinəvarmırdılar (açıqlanı deyim ki, Qacaranın adını da məni ilk dəfə o qadından eşitmişdim).

Bir vaxtlar xarici qüvvələrin və bölgədə Rusiyasının təzyiqi ilə bugünüdəndən “saxavətli” erməni rəpay verdiyimiz qədim yurd yerlərimiz olan Göyç və Zəngürdan Sumqayıta pənah gətirən hər məvətənlərimizlə biz gəlib çatan sarsıdıcı, müdhiş xəbərlər, şok rənat rəfətirəz nümayişin çıxan vaxt erməni rəsiləhsiz adamlılara atə açaraq, iki gənci qətletməsi zamanın dələtətsizliklərinə və haqsızlıqlarına qarşı heç vaxt ləqəyd olmayan sumqayıtlıların üsyankar ruhunu daha dəco durmuş, ələvəndirmişdi.

...Fevralın 27-də Sumqayıtın mərkəzi poçtunda yerləni məxbəir məntəqəsində qəzet üçün yazı hazırlayarkən birdən qarşı tərfdəki küçdəndə adamların hay-küylü səslərini eşidib, səbilmişdim ki, camaatımız yəndə kartof-soğan növbəsində bir-birini didib-dədir. Səsküyün azalmağ vəzin gətirdikcə artdığını görüb, növbə davası döyən “alıcılar”ın ünvanına dəyinərək, yazı məsasından qəlxib, pəncərəyə yaxınlaşarkən tamamba qəbir mənzərə ilə üzləmişdim: gənclərdən ibarət böyük, izdihamlı bir dəstə “Qarabağ bizimdir!”, “Erməni rəar olsun!”, “Erməni rə, Qarabağdan rədd olun!” kimi üarlar səsləndirərək, əlləndə irili-kiçikli bayraqlarla küç boyu sürətlə, az qələ qaça-qaça irəliləyirdilər. Gənclərimizin öz coqunluqu ilə ürəkli rəriqət gətirən və tənqirlik, qeyrət hissini təsirindəndən həmin əndə yazacaq mə yazını, bütünlə hərəyi unudub, cəld küçəyə yüyürdüm. Döyü hazır imi kimi inqilabi ruhla, zəmlə, vüqarla addımlayan cəvanlar məni yolu ilə qırıraq irəliləyər, məni səskil onların yanında gədrək, fəxlə, qürur hissi ilə onlara baxırdım. Gənc “üsyənçilər” heç kəsə və heç nəyə məhlə qoymadan və toxunmadan küç boyu qaçır və məni onlarla güclə ayaqla əbilirdim. İlk ənlərdə əldə yüyürdüm ki, onlar bu yürürlə ilə bütünlə sumqayıtlıların diqqətini erməni rə Qarabağ iddialarına yönəltməklə, buna qarşı bəri məzləq nümayiş etdirməyə çəiri məqsədi güdürlər. Təbi ki, bu, bəndəndən, bütünləklə qəbul ediləcəklə bir niyyətlə kimi məhüm və həmiyyətlə idi.

Düzü, çox də böyük olmayan bir hərdəyə əsaq də, “üsyənçi” gənclərin çoxunu üzndən tanıya bilmədiyimdən “papaq altında oğullar varmı” dəndən rək, onların yanında, həlləlik üsyənçi cərgələrin qəulmədən, yalnız kənardan seyr etməklə gətməkdə davam edirdim. Küç boyunca orda-burda səsküyəyi ənlə gənclərin yürüünlə ürəkəndən əlqə layaraq, onları sevinclə salamlayırdı. Gətirdikcə dəstəyə qəulanların sayı də artırdı.

Nümayişçilə “Dostluq” (hansı dostluq?..) küçsindəndən “Sülh” (qəribə deyilmə - “Dostluq” və “Sülh”?) küçsindəndən kimi sülh rəitində yürürlərdə, məhz bu küçdəndən bəlayaraq “sülh” pozulma əbəladı. Həmin küçlərin kəsimindəndən dəstə tirəkçilərindən bir-neçəsi i qforun i ərsil dəyanmə avtobusun qapı-pəncərəsini

döy cl y r k, sürücüd n qapıları açma ı, s rni inl rd n is onlara qo ulma ı t l b etm y ba ladılar. ç risind qadın v u aqlar da olan s rni inl rd n bir-çoxu n ba verdiyini anlamayaraq, qorxu altında avtobusdan dü üb qaçsalar da, b zil ri narazılıqlarını bildirir, ma ını t rk etm k ist mir, Sumqayıtda vv ll r heç zaman üzl m dikl ri bel bir zorakılı a dözm y r k etiraz edirdil r. Bel olduqda 5-3 n f r “nümayi çi” ma ına dolu arağ, iç rid kil r güc t tbiq etm y ba ladılar. V ziyy tin k skinl diyini görüb, s rni inl rin qabaq qapıdan dü m l rin mane olmamağ üçün bir n f r ya lı adamlar birg arxa qapıdan salona daxil olub, d liqanlılıq ed n “üsyancıları” ma ından dü ürm y çalı dıq. Bir-neç si ma ını t rk ets d , onlardan sumqayıtlı oldu u übh do uran birisi fikrind n dön m k ist mir, q tiyy tl sonuncu s rni inl ri d dü ürm y çalı ırdı. Onun qolundan yapı ıb, qadınlarla i i olmamasını t l b etdikd ayağ üst gücl dayandı ını, s rxo oldu unu gördük. Biz qar ı da kobudluğ ed c yini, lb yaxa olaca ımızı gözl diyimiz halda o, qeyri-mü yy nlik ifad ed n dumanlı, süzgün gözl ri il baxaraq, müqavim t göst rm d n “hamı dü sün” dey r k, lini yell yib, salonu t rk etm kd olan sonuncu s rni inl rin ardınca avtobusdan dü r k, qaçıb d st y qo uldu. Yalnız çox sonralar onun bulanıq, aydınlı ını itirmi baxı ı gözl rim önünd yenid n canlanark n m n b lli oldu ki, h min o lan Az rbaycan dilind t rt miz danı an erm ni “t limçil r” t r find n m qs dli kild qabaqcadan, q sd n içirdilmi , n l ndirilmi g ncl rd n, b lk d el erm ni emissarlardan biri imi v spirtli içkinin t sirind n daha çox tiry kin gücünd n o hala dü übmü .

Avtobusdakı münaqi davam etdiyi müdd td nümayi d st sinin bir qrupu 20 ild n artıq “zavmaq” i l y n S m d ki inin “Sputnik” kimi tanınan rzağ ma azasına dolu mu dular. Onun ba ına yı dı ı, ks riyy ti erm ni olan satıcı qadınlar uzun ill r idi ki alıcılara ç kid v qiym td h yasızcasına, “m har tl ” k f g lm yi bacardı ından ma azanın i i “xod” gedirdi. Bir vaxt - 1985-ci ild q zetimizin x tti i keçiril n “f hl reydi” zamanı S m din “sa lı” olan ya lı, gombul erm ni qadının m suliyy t c lb olunmasına, 3 il azadlıqdan m hrum edilm sin nail olsam da, heç 6 ay keçm mi ma aza müdiri xeyli “maya qoyaraq”, h min “ v zedilm z” i çisini h bsd n azad etdirib, yenid n “i ba ına” qaytara bilmı dı.

Avtobusda xulıqanlılıq ed nil r ba im qarı dı ından, üsyancı d st “Sputnik” dolu duğdan sonra ma azanın iç risind n l r ba verdyind n x b rim olmadı (düzü, bunu sonralar da öyr n bilm dim). Bir q d r sonra d st ma azadan hay-küyl , hay-harayla çıxaraq, “Qaraba !-Qaraba !” qı qıra-qı qıra “Sülh” küç si il m rk zi bazara t r f qaçma a ba ladı... Tramvay yolu il ir lil yib, Nizami küç si il üzüyuxarı ged rk n qar ılarına çıxan q zet kö kl rinin erm nil rin oldu unu dü ün r k, da - k s kl vurub da itmaq ist s l r d , trafdağı adamlar “erm nil rin deyil” dey da intıya yol verilm m sin çalı ırdılar. Lakin h r Partiya Komit sinin yaxınlı ındakı q zet kö kün çatark n onların ora hücumunun qar ısını çox ç tinlikl almağ mümkün oldu. Kö kd h qiq t n d erm ni qadın i l yirdi v y qin ki d st bunu d qiqliyi il bilirdi. T sadüfd nmi, yoxsa vv lc d n bildiyind nmi, kö kün satıcısı iç rid deyildi, yoxsa ordan salamat çıxmayacaqdı. “Üsyancılar” kö kün p nc r l rini da a basdıqdan sonra hay-harayla Partiya Komit sinin qar ısındakı Lenin meydanına topladılar, sanki kimis gözl yirdil r – y qin ki, h r r hb rliyini. Kimins onların qar ısına çıxaraq, n s bir söz dem sini, daha çox Da lıq Qaraba m s l sin aydınlıq g tirilm sini ist yirdil r. trafda is heç k s, h tta h r s s -küy , dava-dala a münt zir olan milis i çil ri d göz d yirdi. V ziyy ti bel görüb, Partiya Komit sinin binasına yaxınla arağ, iç ri keçib, ordakılardan heç olmasa bir-iki n f rin izdiham qar ısına çıxıb, hissl ri qaynayıb-co an g ncl r müraci tl bir-iki k lm dem sini xahi etm k ist dim.

Bütün qapılar ba lı idi. ç rid olan göz tçi Il rinin çarpaz i ar si il “olmaz!” i ar si verdi v daha bir i ar il bunun “yuxarıdakıların” (aparət r hb rliyin) tap ır ı oldu unu bildirdi. N q d r t kid ets m d , o, n inki qapını açmadı, h tta durdu u yerd - xeyli gend dayanaraq, heç qapıya yaxın da g lm di.

Edik Qriqoryan v “qara pla lılar” – t limatçı emissarlar...

Bel olduqda “Qaraba !, Qaraba !” dey gur-gur guruldayan meydanı sakitl dirm k üçün geriy qayıdaraq, üz rind Leninin heyk linin ucaldı ı tribunaya qalxmaqdan savayı lacım qalmadı – g ncl rin Göyç , Z ng zur, Qaraba nigarançılıqlarına bigan qalmaq olmazdı. “ ziz h mv t nl rimiz!” müraci ti il meydana topla anları salamladım v özümü t qdim etdim. Bil nd ki, qar ılılarındakı respublika q zetl rind n birinin müxbiridir v dey nd ki, “m n d sizinl y ml!”, hay-küyl , sevincl qı qırı araç, l çaldılar. Meydanda 350-400 adam olardı. N d ns diqq timi izdihamın sa t r find bir-neç yerd qara göd kç li 4-5 n f r c lb etdi. Onlar izdihamın gur yerind olsalar da, meydana topla anlardan, qı qırıb f allıq göst r nl rd n f rqli olaraq sakitc ora-bura baxır, izdihama qo ulub qı qırmır, l-qol atmır, l çalmırdılar. Onların kim olduqları sonrada m lum olmu du – s n dem , onlar da nak emissarları, Sumqayıt xribatlarının t kilatçıları imi l r...

Meydana müraci tl Qaraba ın z li v müq dd s Az rbaycan torpa ı oldu u, o yerl rin Az rbaycana M.P.Vaqif, X.Nat van, Üzeyir Hacıb yov, Bülbül, Xan u inski kimi görk mli air l r, b st karlar, ustad xan nd l r v dig r s n tkarlar b x etdiyi, u anın, Xank ndinin q dim, anlı tarixi haqda v s. az-çox bildikl rim bar d pafosla danı araç, h m d onlara v t np rv r duy ularına gör t kkür ed r k, mü yy n ünsiyy t qura bils m d , “Sumqayıt bizim h r birimizin do ma h ridir, g lin heç n yi da itmayaç, qırmayaç, a illa, dü ünc il h r k t ed k” kimi fikirl r s sl ndirdikd izdiham qı qırı araç, m ni “hoydu-hoydu”ya götürürdü. Bel olanda yen “val”ı onlar ist y n t r f çevirm li olurdu. N Partiya, n d craiyy komit sind n bir n f r d olsa çıxaraq topla anlara mü yy n m sl h t, istiqam t verm k ist yind olan yox idi. Bilirdim ki, h rin birinci katibi – t crüb li v i gūzar, h m d yüks k t kilatçı-r hb r olan Cahangir Müslümzad h min günl r respublikadan k narda idi. O, h rd olmadı ı üçün is kims m suliy ti öz üz rin götürüb, meydan qar ısına çıxmaq ist mirdi. Q rib idi ki, topla anlardan da kims tribunaya qalxıb söz dem k fikrind deyildi. Bu, h m “üyançılar” arasında ziyalıların, h m d h r kata liderlik ed bil c k bir k sin olmadı ını, prosesin kort bii xarakter da ıdı ını göst rirdi. Axı, onları V t n sevgisi, mill t, xalq qeyr ti aya a qaldırımı dısa, onda g r k onlar öz “daxili yan ılılarını” söndürm k üçün tribunanı “da ıdaydılar”, öz fikirl rini söyl m k üçün bir-birin aman verm y ydil r. Ancaq bel olmadı. Bu is indiki halda “kütl ”y ba qa niyy tli bir “dirijorun” r hb rlik etm sind n, onun ssenari v proqramında kimins çıxı etm sinin, söz dem sinin n z rd tutulmamasından x b r verirdi.

Meydandan h rd n “Pa a” sözünü e idir, lakin bu adın sahibinin hansısa bir az rbaycanlı oldu unu z nn ed r k, yüzl rl adamın iç risind niy m hz bu adın s sl nm sin h miyy t vermirdim. H m d ki, h min anlarda diqq t kim s yox, bütün meydana yön lmi di. Ancaq, s n dem , “dirijor” el h min Pa a imi - sl adı sonralar b lli olan Eduard Qriqoryan. Ancaq b s niy onu erm nil rin ad t n qısalımı kild dem yi xo ladı ı Edik kimi yox, Pa a dey ça ırıldılar? Y qin ona gör ki, Sumqayıtda böyüyüb, Az rbaycan dilini mük mm l bil n Edik üçün ba ına yı dı ı d st ni özünün az rbaycanlı oldu una inandırmaq üçün Pa a daha münasib, ba aldadıç bir ad idi. Türkc “general” m nasında olan bu t x llüsü is Edik, übh siz ki, özü üçün heç d t sadüfi seçm mi di - vv la, h rin cavanları onu az rbaycanlı kimi q bul ed c kdi,

dig r t r fd n is o özünü “general” kimi hiss ed r k, trafına daha çox “ sg rl r” toplama a h v sli olacaqdı.

Düzdür, bu fikirl ri uzun ill r ötdükd n sonra, az-çox analiz sasında söyl m k mümkün idi, ancaq o zaman tribunada olark n sas m qş d meydanda qaynayıbc o an cavanların v t n sevgisini gücl ndirm kl yana ı, onların t hlük li, b d m ll rd n ç kinm l rin nail olmaq idi. Lakin ks riyy ti cavan olan meydandakılar uzun-uzadı çıxı lara qulaq asmaq ovqatında deyildi. Odur ki, 5-10 d qiq d meydanda dayanıb, m nim “moiz l rim ” qulaq asdıqdan sonra da h r r hb rl rind n heç k sin onların qar ısına çıxmaq niyy tind olmadı ını y qin ed r k, yenid n burulub m rk zi poçta t r fyürü etm y ba ladılar.

Artıq d st d n çox “kütl ”y çevrilm kd olanların yenid n eyni mar rutla h r k t ba laması narahatlıq do urdu undan d rhal tribunadan en r k, onların ardınca qaçdım. M rk zi poçta çatark n d st d n bir qrup ayrılaraq, “burda erm nil r var!” – deyib, giri t r fyön l nd özümü yetir r k, n y s nail ola bil c yim o q d r d inanmadan qar ılarını k sib, az qala ba ıra-ba ıra yalandan dedim: “U aqlar, burda erm ni yoxdur, inanın, yoxdur!”. Onlar qı qırı araq iç ri keçm y can atsalar da, qar ılarındakının bir q d r vv l tribunadan tanıdıqları adamın oldu unu görüb, y qin ki inanaraq, ani olaraq duruxub dayandılar v bird n kimins “getdik!” komandası il q fild n burulub yollarına davam etdil r. Keçirdiyim h y can v g rginliyin t sirind n yor unluq, taq tsizlik hiss etdiyimd n daha onların ardınca getm k ist yind olmadım.

ükr el dim ki, n yax ı, onlar m n inanıb, poçta girm dil r, yoxsa böyük da ıntı olacaq, faci ba ver c kdi – orda n azı 10-12 n f r erm ni rabbit çi qadın i l yirdi. H r halda m n inanan o vaxtkı u aqların say sind da ıntı v ölüm ba verm di (axı, biz erm nil r kimi c llad olma ı bacarmırıq. Bu yax ıdır, yoxsa – pis? Y qin ki, baxır yerin , raitin ...). Gözl m diyim halda, n h lledici, dramatik bir m qamda “getdik!” komandası ver n o lanın da poçt öb sin ziyan d ym m sind rolu az olmadı. Ancaq h r halda tribunada görm s ydil r v m n inanmasaydılar, ba ver bil c k hücumun qar ısını nec almaq olardı?

...T xmin n 15-20 d qiq d n sonra yürü çül r h rin küç l rind növb ti dövr ni ba a vurub, yen d m rk zi meydana toplama dılar v h r t r fd n “Qaraba !” nidaları yüks lirdi. trafa xeyli adam toplamaqda idi. “Ya il bina” yen d meydanın üzün ba lı idi. Sa a-sola göz g zdirib, h r r hb rliyind n heç k si görm dikd yen izdihamın önün çıxmalı oldum. Xalqımızın igid, m rd o ulları Koro lunun, Bab kin, ah smayıl X tainin, Cavad xanın torpaq, V t n u runda mübariz l rind n, q hr manlıq v r ad tl rind n söhb t açaraq, sıraları anbaan geni l nm kd olan mitinq i tirakçılarını Qaraba u runda, V t nin h r qarı torpa ı u runda mübariz d sonad k dön m z, m tan tli olma a s sl m kl yana ı onları erm ni v h ilikl rin dözm y r k, Sumqayıta p nah g tirmi h mv t nl rimiz dayaq durma a, t mkinli olma a, mümkün ola bil c k t xribatlara uymama a ça ıraraq, sakitl dirm y çalı dım. M nd n sonra bu d f izdihamın iç risind n kims söz alıb danı ma a ba ladı. Onu da gah alqı layır, gah da fit basırdılar. Mikrofon-zad olmadı ndan h rd n m nim d , onun da s si izdihamın s sin qarı araq, e idilm z olurdu...

H s n ki inin n v si H s n H s novun meydana g li i

Bird n meydanın sol t r find qara r ngli bir “QAZ-31” ma ını peyda olaraq, Partiya Komit sinin binası qar ısına dönüb dayandı. Hamının diqq ti ora t r fyön ldi. Ma indan dü n adamın böyük hörm t b sl diyim M rk zi Komit katibi, xalqımızın v t np rv r, qeyr tli o lu H s n H s novun oldu unu görüb, onu qar ılamaq üçün

c ld tribunadan endim. Onunla ilk d f idi ki xs n görü ürdüm. Az rbaycanın tanınmı , xalq t r find n xüsusi r b t b sl nil n bu nüfuzlu dövl t xadiminin g li in sevin r k, onu hörm tl salamlayıb, özümü t qdim etdim. İlk sualı bu oldu: “B s r hb rlik hanı?”. Binanı göst rib dedim: “ ç rid dir l r, qapı is ba lıdır”.

Onun böyük dünya görüşü n , yüks k intellekt , h m d göz l natiqlik m har tin malik müdrük bir adam oldu unu bildiyimd n, xahi etdim ki, tribunaya qalxıb meydandakılara müraci t ed r k, öz sözünü desin, onları sakitliy ça ırsın. O, bir anlı a ayaq saxlayıb, Partiya Komit sinin binasına t r f n z r yetirdi, sonra n is fikirl r k, tribunaya t r f addımladı. Onu “üsyancılar” ill rl tanıdı m kimi – xalqını, yurdunu sev n v t np rv r bir insan olaraq t qdim ed r k bildirdim ki, H s n mü llim bir vaxtlar Sumqayıtın, daha sonra is G nc nin (o zaman h l Kirovabad adlanırdı) r hb ri olub, ancaq bir çox katibl rd n f rqli olaraq h mi t miz adı il tanınıb, elin-obanın d rin hörm t-nüfuzunu qazanıb, h tta G nc nin milli-memarlıq üslubu il abadla dırılması i ind qırmızı k rpic üstünlük verdiyind n g nc lil r ona “k rpic H s n” l q bi verib. Bunu dediyiml meydana gurultulu alqı s daları qopdu.

H s n mü llimin odlu-alovlu, m zmunlu v maraqlı çıxı ı meydan t r find n sükutla, diqq tl dinl nildi, d f l rl alqı larla qar ılandı. O, g ncl ri v meydana axı an dig r h r sakini rini sası olmayan, yersiz ayı l r , t xribatlara uymama a, s brli, t mkinli olma a ça ıraraq bildirdi ki, respublika r hb rliyi xalqla birdir, h mr ydir, Erm nistanda v Da lıq Qaraba da ba ver n separatçı, x yan tkar h r k tl rl ba lı müvafiq t dbirl r görülür. O, mitinq i tirakçılarına heç bir t xribata yol verm m yi, h rd sakitliyi v dincliyi qoruma ı tövsiy ed r k, onların alqı ları altında tribunadan endi.

M rk zi Komit katibinin g lm sind n x b r tutan h r r hb rl ri d n hay t yava -yava “qorkom”dan çıxaraq, tribunanın yanında dayanmı dılar. Onlar H s n mü lliml görüşü b, v ziyi ti birlikd müzakir etm k v m sl h tl rini, tap ırıqlarını öyr nib-bilm k üçün onu Partiya Komit sinin binasına d v t etdil r (bütün bu deyil nl ri, heç übh siz ki, H s n mü llim özü d t sdiq ed bil r).

Meydanda mitinq topla anlar arasında is h rin idar v mü ssis r hb rl rinin, ziyalıların, o cüml d n mü lliml rin, h kiml rin, m d niyy ti çil rinin v s. sıraları get-ged geni l nm kd idi. h rin adlı-sanlı h kimi kimi sumqayıtlılar arasında böyük nüfuz qazanmı C f r Quliyevin, o zaman Sumqayıt Dövl t Musiqili Dram Teatrının aktrisası olan, bu gün is Xalq artisti kimi tanıdı ımız Afaq B ırqızının, t hsil nümay nd l rinin v dig rl rinin bir-birinin ardınca davam ed n çıxı ları diqq tl qar ılanırdı. Ancaq h rd n kimins çıxı ında n s xo a g lm dikd meydana narazılıq ifad ed n s sl r ucalırdı...

Sabahısı gün d h rd mitinq v yürü l r davam edirdi. Erm nil rin Qaraba da, Göyç d , Z ng zurda h mv t nl rimiz qar ı tör tdikl ri v h ilikl r , q ddarcasına tutduqları divanlara gör bütün h r narahatlıq v g rginlik iç risind idi. H min gün mitinqd n ev xeyli gec qayıtdım. T z c yem k stolu arxasına keçmi dim ki, o lumun m kt bd e itdiyi x b rd n narahat oldum. O, u aq h y canı il danı ırdı ki, dün n meydana 5 ya lı bir u aq da olub, camaat görüb ki, o erm nidir, döy -döy öldürübl r...

Bütün günü meydana oldu umdan bel bir eyin ba verm diyin tam min oldu um üçün m kt bd bel bir ayi nin yayılmasına gör s bil r k, narahat olma a ba ladım. Soru dum ki, bunu hardan, kimd n e itmis n? Dedi ki, m kt bd u aqlar da, mü lliml r d bundan danı ırdılar. Bird n yadıma dü dü ki, ayi y sas varmı , ancaq m kt b çatana kimi bu “ sas” h dd n artıq i irdilmi di. Bel ki...

Bir gün v v l ax ama yaxın “qorkom”un nümay nd l ri, hüquq-mühafiz orqanlarının m kda ları, dig r asayi ke ikçil ri d artıq tribunanın trafına yı ı mı dılar v tramvayla, avtobusla i d n qayıdaraq yaxından keç nl r d meydana axı ma a ba lamı dı. Meydan ba dan-ba a adamlarla dolu idi, izdiham get-ged artırdı.

h rin adlı-sanlı, nüfuzlu adamları bir-bir söz alıb, bir q d r v v l qura dırılmı “ nurlu” mikrofonla (onun tribunaya qoyulub-qoyulmaması m s l si “sonrası, n tic si nec ola bil r?” t r ddüdü il ciddi, uzun-uzadı müzakir d n keçmi di) yaxınla araq, meydandakılara müraci tl Da lıq Qaraba la, erm ni x yan tkarlı ı il ba lı öz fikirl rini bölü ürdül r. Bird n diqq timi izdihamın içind o yan–bu yana vurnuxan 5-6 ya larında bir o lan u a ı c lb el di. O, gah birin , gah da dig rin yaxınla lb, diqq tl baxır, sonra nigaranchılıqla aralanıb ba qa birisind n yapı ırdı. Tribunadan “o u aq kimindir?” dey soru sam da, s simi mikrofonla danı anın s si e itm z etdiyind n sualıma reaksiya ver n olmadı. Odur ki, c ld a a ı dü r k, u a ı böyükl rin arasından tapıb, quca ıma aldım. Soru dum ki, atan hanı? A laya-a laya u aq s si il dedi ki, “bilmiy m, atamı tapmıyam”. Yaxınlıqda kimd n soru dumsa, u a a sahib çıxan olmadı. Fikirl dim ki, gör s n, qarı ıqlıqdan istifad edib, b lk u a ı q sd n “itirm k”, “azdırmaq” ist yibl r? Ancaq n üçün, n m qs dl ? Bel g rgin bir vaxtda bu da übh l rim s b b oldu undan, onu tribunaya apardım v h rin craiyy Komit sinin o vaxtkı s dri, boyca hündür olan T v kgül M mm dovdan u a ın atasının tapılması üçün onu meydandakılara göst rm sini xahi etdim. T v kgül mü llim u a ı quca ına alaraq, mikrofonla meydana müraci t etdi, u a ın kimin oldu unu soru du. Bu zaman bir n f r izdihamın iç risind n ll rini ba ı üstünd yell d r k, i ar il “m nim o lumdur” deyib, qaça-qaça g ldi. U a ı d rhal sevincl quca ına almaq ist di, ancaq ad t n t dbirli v dü ünülmü h r k t ed n T v kgül mü llim v v lc ondan, sonra da u aqdan adını, h m d “s nin atandırmı?” soru ub, minlik hasil etdikd n v atasını s hl nkarlı ına gör ciddi danladıqdan, “d rsini” verdikd n sonra u a ı qayıtdı.

Y ni, m s l bu cür olmu du v u a ın atası da, t bii ki özü d erm ni yox, az rbaycanlı idil r. O balaca o lanı n inki döy n, heç çirtma vuran da olmamı dı. Sad c , hamının diqq ti h y canla, nigaranchılıqla çıxı ed nl rd oldu undan, trafdakılar atasının n zar tsiz qoydu u u a a fikir verm mi dil r.

Bel oldu u halda, y ni hamının gözü qar ısında ba vermi bir fakt öz h rimizd , c mi 200-300 m aralıqdakı bir m kt bd el özümüz t r find n artıq real, müdhi bir faci kimi t qdim edilirdis , onda Sumqayıtın do um evl rind yeni do ulan erm ni u aqları il ba lı da nakların bütün dünyaya yaydıqları a lası maz, tükürp dici x b rl rin d nec , h m d sassız olaraq uyduruldu u aydın olur.

Meydanı “el -bel ” ç k n “yazıq” erm ni

zdihamın geni l ndiyi, mitinqin gücl ndiyi bir vaxtda qar ıdaki S. Vur un adına M d niyy t sarayının giri ind n d mitinqi izl y nl r çoxalmı dı. Bird n kimins sarayın damına qalxaraq, oradan fotoapararla meydandakı h r katın gedi ini ç kdiy diqq ti c lb etdi. zdihamın iç risind n bunu gör n bir-neç d liqanlı g nc hirsl n r k, c ld onun dalınca dama qalxıb, yer dü ür r k, “Qorkom”un iç risin apardılar. M lum oldu ki, “tökülüb-it n”, pinti üst-ba ndan f hl oldu u a kar hiss edil n 55-60 ya lı h min adam erm nidir. Binanın iç risind , 2-ci m rt b y qalxan pill k nin üstün oturulmu v ziyy td ondan sor u-sual olundu ki, niy dama qalxıb oradan meydanı, mitinqi ç kir? O is , yazıq, qorxa görk ml : “el -bel , özüm üçün” dedi. Hansı m ds dl “özüm üçün” sualı trafdakıları maraqlandırark n bird n h r r hb rl rind n biri ona yaxınla dı v ... erm nini tanıdı. Adıyla müraci t edib soru du ki, “s nin o damda n ölümün vardı?”. O da and-aman el di ki, vallah, el -bel ç kirdim, ba ı layın, q l t

el mi m, bir d el m r m. H min r hb r i çi erm nini sor u-sual ed n l r üzünü tutub dedi ki, m n onu çoxdan tanıyıram, yazı ın biridir, ziyansız adamdır, bir q l tdir el yib, buraxın getsin...

V meydanı “el -bel ” ç k n o “yazıq” erm nini buraxdılar, getdi. S h risi gün is bütün Erm nistan, Sovet v Q rb m tbuatı Sumqayıt meydanındaki mitinqi v bütünlükd h r katı ks etdir n operativ kill rl dolu idi. Ancaq n o vaxt, n d sonralar o “h v skar” fotoqrafı itirib-axtaran olmadı... Bu da bizim o günl rd ki “sayıqlı ımızın”, burnumuzun ucundan o yanı görm m yimizin, ür yi yum aqlı ımızın acıdan da acı, xalqımızın adına silinm z l k vurmu n tic si. Kimins “agentura ç kili ind ” yaxalanmı erm nini tanıyaraq v ona müs lman sad lövhlüyü il inanaraq, heç bir ciddi yoxlama aparmadan, heç olmasa, aparatdakı lenti çıxarıb götürm d n azad etm sinin n tic si... B li, bir n f r “a illi” m murun ucbatından 50 milyonluq bir xalqa vurulmu a ır bir m n vi z rb ...

Fevralın 29-da s h r tezd n respulika radiosundan e itdiyim x b r inana bilmirdim – do rudanmı gec 26 erm ninin ölümü il n tic l n n ixti a lar, qanlı cinay tl r ba vermi di? Axı, nec ola bil rdi ki, bizim sumqayıtlı cavanlarımız bu cür h r k tl r yol verm li olmu dular? Özü d beyn lmi l çiliyi il bütün SSR -d r b t do uran, yax ı adla tanınan bir h rd - Sumqayıtda. Bunun özülünd hansı faktorların, hansı qüvv l rin, h tta hansı erm nip r st ölk l rin dayandı ını m nim sumqayıtlı dostlarım - respublikamızın görk mli rejissoru, h yatdan vaxtsiz getmi Davud manov v Az rbaycanın m kdar jurnalisti Eyruz M mm dov g rgin jurnalist axtarı ları, ara dırmaları v a ır z hm tl ri say sind yaratdıqları iki seriyalı “Sumqayıtın ks-s dası” filmind v bu a rılı mövzuya h sr olunmu bir-çox analitik xarakterli, fundamental s rl rd yüks k pe karlıqla, müst ntiq-prokuror ara dırmaları s viyy sind göst rdikl rind n bu bar d geni yazmaq, s n dli kinokadrlarda ksini tapmı m lum h qiq tl ri t krar etm k fikrind deyil m. Onların topladıqları saysız-hesabsız inkaredilm z faktlarla t sdiq olundu u, sumqayıtlı erm nil rin özl rinin d etiraf etdikl ri kimi, h rd ba vermi h min hadis l r “Krunk” v dig r erm ni terrorist t kilatlarının plan v ssenaril ri sasında, “Da naksutyun” partiyasının ümumi komandanlı ı altında tör dilmi di.

T bli at v silahlı mübariz ni sas i metodu kimi q bul ed n h min partiya (“vikipediya”da bu gün d qeyd olundu u kimi) öz proqramında terrorizmi müst qillik u runda mübariz nin sas, mühüm vasit si kimi göst rmi di.

“Krunk” v “Da naksutyun”un, dig r terrorist erm ni t kilatlarının i tirakı il tör dilmi Sumqayıt hadis l rin qayıdaraq is m n diqq ti yalnız bir-neç mühüm m qama yön ltm k ist yir m. n birinci m qam – müxt lif ill rd Sumqayıtda v zif ba nda olan b zi qeyr tsizl rin aldıqları rü v t v erm ni xanımlarının bir gec lik “qadın qonaqlı ı” v ya h mi lik “qadın b x i l ri” müqabilind erm nil rin h rd n yax ı, mühüm yerl rd v zif tutmaları üçün rait yaratmaları, bununla da bir-çox hallarda az rbaycanlılarımızın öz torpa ımızda erm nil rin linin altında i l m l rin s b b olmalarıdır. Bir-neç faktı göst rm k kifay tdir. h rin u aq x st xanasının infeksiya öb sinin müdiri, idmançılarımızın sa lamlı ina cavabdeh olan “Fizdispanser”in ba h kimi (Vladimir Avakyan), h rin m d niyy t öb sinin müdiri (Tamara “Qasanovna”), n iri mü ssis l rd n olan Sintetik kauçuk zavodunun ba müh ndisi (A.Qalustyan), Boruyayma zavodunun n g lirli v zif si olan kommersiya üzr direktor müavini (Robert Ambarsumov)), oranın t chizat öb sinin (Mi a Ayrapetov), m rk zi kimya laboratoriyasının (Oktyabrına vanovna), avtomatla dırma v mexanikl dirm m rk zinin (Qeorqi Osipov) müdirli ri, mü ssis nin ba kassiri (qoca kaftar Emma Qriqoryevna!), marten sexinin plan öb sinin r isi (Suren Mursaelyan), h tta h r partiya komit sinin g lib-ged n xsi v “ümumerm ni” maraqları il

“ciddi” n zar t ed n (özü d yalnız gündüzl r, “ sas m s l l rin” h ll olundu u vaxt) “çox hörm tli” milis-göz tçisi – ndr badi görk mi il “qorkom”a heç yara mayan Edik d erm ni idi (guya o böyüklükd h rd bu i yarayan heç bir az rbaycanlı, h tta rus da yox imi).

Haqqında bir q d r vv l danı dı m, göz l v i v li-nazlı, tli-canlı erm ni xanımlarının i l diyi “Sputnik” ma azasından ba qa h rin dig r ma azalarının satıcılarının, “PUBON” kimi tanınan haliy m i t xidm ti kombinatının m rk zi bazarının yaxınlı ındakı iki m rt b lif rdi tiki sexinin i çil rinin d 70-90 faizi erm nil r idi v onlar h r “vasit ” il aralarında az rbaycanlıların, h tta rusların bel i l m sin imkan vermirdil r.

Erm ni ixti a çılarının soyuq silah kimi i l tdikl ri “niz ”l r

Bunu n il izah etm k olardı ki, Boruyayma zavodunun bir vaxt külli miqdarda yeyinti-da ıntıya, dövl t malını m nims m y , daha d qiği – o urlu a gör öt n srin 70-ci ill rind 5 ild n 10 il d k h bs c zası verilmi kommersiya üzr direktor müavini Robert Ambarsumov, t chiat öb sinin müdiri Mi a Ayrapetov (o, birba a R.Ambarsumovun tabeliyind idi v mü ssiy y daxil olan texniki, qeyri-texniki materiallar onun s r ncamında idi v onları sexl r el -bel , özünün ayrıca payı, “ irinliyi” olmadan buraxmırdı) v onların dig r o ru erm ni h mkarları bir-neç aydan sonra b ra t (?) alaraq azadlı a buraxılmı , h tta onlara... i l m dikl ri, h bsd olduqları ayların maa ları da verilmi di.

Bütün yaramaz vücudu il insanlı ın n pis karikaturası olan – yönd msiz kild kök, axcaq oldu undan örd k kimi yana basa-basa yeriy n, gözü v ç n si formasını itir r k ç pl mi , sir-sif tind n daim z hrimar ya an, 11-12 kassirind n c mi bir n f ri rus, biri is az rbaycanlı olan, sex v idar l r maa paylanan zaman 10 min yaxın i çinin h r birinin “s xav t” göst r r k verdiyi v ya götürm diyi “qalıq pulun” hesabına h r ay 20-25 min manat qazanan 70 ya lı iyr nc Emma Qriqoryevna (familiyası yadımda deyil), gör s n, hansı m ziyi t l ri v ya “göz lliyi” il arvadı erm ni olan o zamankı direktor Baba hm dov üçün (“ ziz-x l f” erm ni qohum- qr basını, el c d qoca kaftar Emmanı – kassir l rin böyüyünü o özü ba ına yı mı dı) orta v ya ali t hsiilli Az rbaycan xanımından üstün v “ v zedilm z” idi? H l lvan metaltökm sexinin adic f hl si olan, “uçenik” kimi ona t hkim edil n az rbaycanlı u aqlar sonradan onun “çör yin ” bais olmasınlar, m ll rini bilm sinl r dey «bacarıqsızdırıar, t nb ldirl r” b han si il q sd n özünd n, yüks k maa lı i d n uzaqla dıran V.Vartazaryan n d n el etibar v ixtiyar sahibi olmu du ki, bütün sexl rd n h r ay ona rinti üçün t hvil veril n tonlarla bürünc tullantıları külç y çevirdikd n sonra n azı 30-40 faizini zavoddan çıxan yük qatarları vasit sil (bunu çox sonralar bilmi dim) gizli yolla Erm nistana gönd rirdi? Çox qiym tli olan h min bürünc külç l rd n is erm ni dı alarına bütün Türk dünyasının n qatı dü m nl ri olmu Andranik , aumyana, Mikoyana v ba qa “yan”lara y qin ki Yerevanda heyk ll r d ucaldılmı dı...

1978-ci ild - h min zavodda i l diyim vaxt (m n onda müh ndis-konstruktor idim) bizim prokat sexind n d Vartazaryana iri bir bürünc korpus gönd rilmı di. Bürüncü ona t hvil ver n f hl nin - Xanbala ki inin m n g tirdiyi q bz baxanda b rk hirsl ndim. O hiyl g r erm ni q bzd göst rmi di ki, guya t hvil götürdüyü bürünc c mi 285 kq olub. Bilirdim ki, h min korpusun ç kisi xeyli çox idi. Xanbala ki ini d götürüb, getdim o alça ın i l diyi metaltökm sexin . And-aman el di ki, ç ki düzdür, skiklik yoxdur. “ nanmırsızsa, özünüz ç kin” dedi. Ç kdim, do rudan da, t r zi 285-i göst rirdi.

- Görürsünüz, mən sizi aldatmıram. Tərzini də zavod təzə alıb, qramına qədər dəqiq göstərir, - deyən dəli duzluq etmədiyini bildirdi.

Tərzinin o tərfinə baxıb, heç bir yinti görmədim, ancaq yəndə übhə qalırdı. Dorudanmı erməni mənə qalib gəlmiş idi? Birdənə lıma bir eygəldi. Xanbala ki idən tərz ziyə qalxması, bürünc korpusla yanaşı dayanması xahiş etdim. Tərzinin "eynin" də olmadığı – yəndə 285 kq-ı göstərirdi. Hirsli Vartazaryana baxdım: "neyləmişən bu tərz ziyə? Yoxsa tərzidən adamın heç bir kiloqram da çəkisi yoxdur?". Özünün "sekret" in arxayınılıqla çiyinlərini çəkdi – "bilmirəm niyə belədir". Birneçə dəqiqə tərzinin o tərfinə – bu tərfinə ləğv edib, birdən düymələri birini sıxdım. Tərzini o andaca 540 kq-ı göstərdi (fəhlə tərzidən düymə). Alçaq erməni nədəncəyini bilmədi. Məndən 20-25 yaş böyük olan o mürdərə bərk hirsli nərk, nifrətli sözümü deyib acılayaraq, idarə binasına qayıtdım. Lakin zavod rəhbərlərinə və patkoma bu haqda məlumat vermədim, çox təssüf ki, rəhbərlik o yaramazı "vəzsiz işçi" hesab edərkən, yüngülcə zalandırmayla kifayətləndi. Cinayət üstündə tutulmuş erməni də cəzasız qaldı... Ancaq belə bir şey. Stalinin vaxtında bəvərsəydi, yerində gəbrərdilərdi.

İbətən ki, bu cür nəncib fəhlə sənə tutmuş direktor müavinin kimi erməni bandasının köksaldı, keçid-buraxılış məntəqələrinin iş formal mühafiz olundu, bəzən də bəli-bəlinə buraxıldı, bütün hallarda işə ambarsumovların hökmünün böyük rol oynadığı bir məsələ istənilən miqdarda ucun və nizlərin, xüsusən bıçaq da hazırlamaq, onları zavoddan çıxartmaq da heç bir çətinlik tərtməzdi, necəki slində mümkün olmuşdu.

Yeri gəlmişkən deməliyə ki, Sumqayıt hadisələrinin səstəkilatçılarında olan E. Qırıryan da məhz həmin zavodun boruyayma seksində işləyirdi və onun üçün sonralar soyuq silah kimi işlətdikləri ucun və nizləri vəsə zavoddan çıxartmaq heç də çətin bir iş deyildi.

Rəhman Orxan

Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü, Osman Mirzəyev adına Respublika mükafatı laureatı

"Kaspi qəzeti". – 2016. – 2-3 mart. - 38, 39. S.13.

Sumqayıt hadis l ri – erm ni separatizminin b han si

Artıq arxiv qovu mu SSR hakimiyy tinin v Erm nistan xüsusi xidm t orqanlarının Sumqayıt h rind tör tdi kl ri hadis l rd n 28 il ötür. M hz 1988-ci il fevralın 27-d n 28-n keç n gec Sumqayıt h rind ba vermi i ti a lar n tic sind 32 n f r h lak olmu du. Onlardan 26 n f rinin erm ni, 6 n f rinin is az rbaycanlı oldu u m lumdur. Humanistliyi v tolerantlı ı il h mi seçil n Az rbaycan xalqını h d f almı v b r k tli torpaqlarına göz dikmi m n fur qüvv l r asanlıqla al t çevril n acgöz erm ni mill tçil rind n d y n k kimi istifad ed r k, Sumqayıt t xribatını h yata keçirmi dil r. M qs d d aydın idi: Sumqayıtda qan axıtmaqla Da lıq Qaraba ın Erm nistana birl dirilm si prosesin b han tapmaq. Sonralar s sl ndiril n etiraflar v faktlar da Sumqayıt hadis l rinin arxasında keçmi SSR v Erm nistan xüsusi xidm t orqanlarının dayandıqlarını çılpaqlı ı il ortaya çıxartdı.

Sumqayıt hadis l ri, slind , keçmi SSR v Erm nistan xüsusi xidm t orqanlarının t kil etdi kl ri ssenarinin t rkib hiss si olmu du. Bunu t sdiql y n kifay t q d r fakt var. Hadis l rin bilavasit ahid l rinin ifad l ri t sdiql yir ki, i ti a ları t kil ed n “qara pla lı” adamlar Sumqayıt sakin l ri olmamı dılar. Onlar öz aralarında b zi hallarda erm ni dilind danı rımı , Az rbaycan dilini is t miz bilirmi v hadis l r zamanı insanlar arasında erm nil r leyhin t bli at aparımı lar. Onlar camaata spirtli içkil r, güclü t sire dici h bl r, d mir parçaları v s. paylayırmı lar. M lum oldu u kimi, bu hadis l r bir qrup az ınla mı d st t r find n tör dilmi di. H min d st y is “Pa a” l q bli Robertoviç Qriqoryan r hb rlik etmi di. E. Qriqoryanın h min d st nin n f alı olması ahid ifad l ri sasında da sübut olunmu du. Özünü “Pa a” adlandıran bu erm ni t xribatçısının v h i instinkt l r sahib xs oldu unu faktlar da t sdiql yir. Bel ki, Sumqayıt hadis l ri zamanı 5 erm nini xs n özü öldürmü , 8 erm ni qadını is zorlamı dı. Bundan ba qa, bu quldur erm ninin d st ba çısı kimi tör dilmi bütün cinay tl rd linin oldu unu t rtib olunmu ittiham aktları da sübuta yetirir.

Aparılmı hazırkı istintaqla tam mü yy n edilmidir ki, Sumqayıt h rind z r rç k n, öldürül n erm nil rin ks riyy ti Da lıq Qaraba da f aliyy t göst r n “Krunk” c miyy tin könüllü maddi v sait köçürm kd n imtina ed nl r olmu lar. Bu bar d E.Qriqoryan trafılı t limatlandırılmı v ona Sumqayıtda ya ayan h min erm nil rin d qi q siyahısı v ev ünvanları verilmi di. Ancaq, t ssüf ki, keçmi SSR -nin v Erm nistan xüsusi xidm t orqanları planlarının if a olundu unu v bunun ciddi siyasi n tic l r g tirib çıxaraca ını anlayaraq, a ır cinay tl r tör tmi E.Qriqoryanı layiq oldu u a ır c zadan xilas ed bilmi dil r. M hk m nin az rbaycanlı hm d hm dov haqqında çıxarılmı ölüm hökmü d rhal icra olundu u halda, i ti a ların sas günahkarı v qatil E.Qriqoryana 12 il i k silmi di. Ancaq Erm nistan razisin köçürül n bu cinay tkar bir neç ild n sonra azadlı a buraxılmı dı. T ssüf ki, 1988-ci ild Sumqayıtda tör dil n hadis l rin istintaqı q r zli v siyasi sifari sasında aparılması n tic sind h qi cinay tkarlar m suliy t d n k narda qaldılar.

Müst qil Az rbaycan Respublikasının Daxili T hlük sizlik Xidm tinin (keçmi MTN) v Ba Prokurorlu unun apardı ı istintaq i inin gedi i göst rir ki, hadis l rin sl mahiyy ti açılmamı , gizl dilmi , cinay tin bütün i tirakçıları mü yy n edilm mi , sl t kilatçılar k narda qalmı , onların m suliy t c lb edilm si üçün heç bir t dbir görülm mi , cinay tin ba verm s b bi ara dırılmamı dır. Buna gör d , Sumqayıt hadis l rinin yened n ara dırılmasına z rur t yaranmı dır. Maraqlıdır ki, ara dırmalar yüzl rl erm ninin hadis l rin ba ver c yind n vv lc d n x b rl ri oldu unu göst rir. Bel ki, h min r f d erm nil rin banklardakı man tl rini vv lc d n çıxardıqları m lum olmu dur.

üzr t qşirl ndirilm i x s kimi 6 n f rin q t l i tirak etmi E. Qriqoryanın is m suliy t d n azad edilm si üçün erm ni mill tçi t kilatçılarının v xüsusi xidm t orqanlarının çox çalı dıqları t sdiql nmi di. T sadüfi deyil ki, bu q d r cinay t tör tm sin baxmayaraq, E. Qriqoryan Erm nistana gönd rilmi v sonradan da azadlı a buraxılmı dı.

stintaq materiallarına sa s n, erm ni mill tind n olan Markaryan avtobusu bil r kd n az rbaycanlıların üstün sürmü v 4 n f ri öldürmü dü. Lakin keçmi SSR -nin hüquq-mühafiz orqanları bu faktın üstünü ört-basdır etmi dil r. Ona gör d , h min i d t z l nmi v istintaq- m liyyat t dbirl ri davam etdirilir. Ara dırmalar göst rir ki, erm nil r Sumqayıt hadis l rind n az rbaycanlılar haqqında “v h i” obrazı yaratmaq üçün istifad etm y çalı mı lar. Halbuki, az rbaycanlılar t r find n Sumqayıt hadis l ri zamanı yüzl rl erm ninin h yatı xilas edilmı di. H min erm nil r daha sonra d f l rl az rbaycanlılar t r find n xilas edildikl rini bildirmı dil r. Statistika da bunu t sdiql yir. Bel ki, o vaxt Sumqayıt h rind 18 min yaxın erm ninin ya amasına baxmayaraq, 26 erm ninin ölm si az rbaycanlıların erm nil ri qorumalarını bir daha t sdiql yir. Lakin erm nil r faktları t hrif ed r k, öl nl rin sayının çox oldu unu iddia edirl r. Ancaq h min 26 n f rin hamısının kimliyi haqqında d çiq materiallar var v ist nil n x s i ti a larda h lak olmu erm nil r haqqında m lumat ld ed bil r.

Sumqayıt hadis l ri il ba lı qaldırılan cinay t i inin ittiham aktında qeyd olunur ki, E.Qriqoryan h rd ya ayan erm ni mill tind n olan v t nda lara qar ı cinay tl r tör tm k m qs di il saat 16 rad l rind h r avtova zalı rayonunda Sülh v Dostluq küç l rinin k si diyi yer g lmi , metal boru parçaları, metal çubuqlar, d y n k v ba qa yalarla silahlanmı bir qrup x s qo ulmu dur. O v i ti a ların dig r i tirakçılarını önc L. .Yeseyana m xsus Albina Yeseyanın idar etdiyi “Moskviç-2140” markalı avtomobili saxlatdıraraq, l qrup gözd n lil Levon Yeseyanı, Albina Yeseyanı v onların yetkinlik ya ına çatmamı qızları Narine Yeseyanı ma ından çıxararaq döym y ba lamı lar. H min gün saat 18 rad l rind Qriqoryan v dig r t r fda ları 3-cü mikrorayonda Mejlumyanlar ail sinin ya adı ı evin qapısını sındıraraq m nzil soxulmu , oranı talan etmi , p nc r ü l rini sındırmı , mebeli v dig r ev yalarını qıraraq da itmi , bir hiss sini is h y t ataraq yandırmı lar. Qriqoryan Roza, Qriqori v Lyudmila Mejlumyanları v h ic sin döymü , Karina Mejlumyanı zorlamı dir. O, yanındakı dig r xuliqanları öz h r k tl ri v sözl ri il cinay t c lb etmi dir. Bu bar d istintaq qrupuna ifad sind K. Mejlumyan “M hz E.R.Qriqoryan m nim anamı döyür, sındırılmı stulun aya ı il onun ba ına güclü z rb l r vururdu”, – dey r k erm ni “Pa a”nın cinay tkar m ll rini t sdiql mi di.

Keçmi SSR -nin ba prokuroru yanında xüsusi mühüm i l r üzr müst ntiq, ba dliyy mü aviri Vladimir Semyonoviç Qalkinin imzaladı ı 18/55461-88 nömr li cinay t i inin ittiham aktında vv ll r müxt lif cinay tl rin gör d f l rl m hkum olunmu E.Qriqoryanın kütl vi i ti a larda bilavasit i tirak etdiyi, h rd ya ayan erm nil ri öldürm k v onların xsi mülkiyy tini talamaq m qs dil cinay tl r tör tdiyi xüsusi qeyd olunmu dur. ttiham aktında deyilir ki, E. Qriqoryan Sumqayıtdakı i ti a larda f al i tirak ed n xuliqan qruplarını d f l rl erm ni mill tind n olan v t nda ların m nzill rini talan etm y ça ırmı dir.

Dövl t T hlük sizlik Xidm tinin arxivl ri d bir çox m s l l r i iq salır. M s l n, arxivl rd saxlanılan “Nalyotçik” adı altında m xfi id n mü yy n edilmı dir ki, Sumqayıt hadis l ri r f sind yerli Dövl t T hlük sizlik Komit si (DTK) öb sinin n zar tind 47 n f r ekstremist-mill tçi erm ni silli x s var v h min xsl rd n biri d hadis l r zamanı z r rç k n siyahısında olmamı dir. Bu faktlar bir daha t sdiql edir

ki, "KrunK" c miyy ti il laq saxlayan erm ni mill tçil ri Sumqayıt hadis l rind z r r görm mi l r. Sumqayıtda "KrunK" t kilatının emissarlardan biri, o vaxt Da lıq Qaraba dan Sumqayıta h rbi komissar kimi d yi dirilib gönd rilm i Kalantarov soyadlı erm ni polkovnikinin d oldu u t sdiql nmi dir. H min Kalantarov buradakı erm nil rin hamısının siyahısını v ünvanlarını bilirmi v hadis l r r f sind i yerini d yi m k adı il aradan çıxmı dı. stintaq zamanı bu da mü yy n edilmi dir ki, musiqiçil r v qumar oynayanlar ld edilmi g lirl rind n "KrunK" c miyy tin pul keçirirmi l r. H min r f d Erm nistanın xüsusi xidm t orqanları m kda larının Bakı v Sumqayıt h rl rin g l r k buradakı mehmanxanalarda yerl m l ri v erm nil rl görü üb gizli söhb tl r aparmaları da istintaqla mü yy n edilmi dir.

Erm nil rin iftirasından asılı olmayaraq, E.Qriqoryanın Sumqayıt h rind tör dilmi kütl vi i ti a ların f al i tirakçısı olması ibtidai v m hk m istintaqı zamanı toplanmı s n dl rl kifay t q d r sübuta yetirilm i v onun bar sind qüvv d olan Az rbaycan SSR Ali M hk m sinin 22 dekabr 1989-cu il tarixli hökmü vardır. H min cinay t i inin istintaq materiallarına lav edilmi E.Qriqoryanın pasportunda, pasport almasına dair 1 -li formada, h rbi xidm t s n dl rind onun milliyy tinin erm ni yazılması mü yy n edilmi dir. Hazırda E.Qriqoryanın oldu u yerin mü yy n edilm si m qs dil Az rbaycanın hüquq-mühafiz orqanları t r find n m liyyat-axtarı t dbirl ri davam etdirilir. Az rbaycan razisind , o cüml d n, Bakı v Sumqayıt h rl ri razisind Sumqayıt h rind ki i ti a ların qar ısını almaq üçün yet rli sayda h rbi qüvv l r olsa da, m lum olmayan s b bd n keçmi SSR r hb rliyi buraya Rusiyada yerl n h rbi hiss l rin qüvv l rini yeritmi , lakin onlar da i ti a ların qar ısını almaq üçün yet rinc t dbirl r görm mi l r. Vaxtında h rbçil r müraci t edilm sin baxmayaraq, onlar t r find n heç bir h r k t olmamı dı. Keçmi SSR dön mind aparılmı istintaq h r k tl rind n bel n tic y g linmi di ki, Sumqayıt hadis l rini erm nil r v xarici dövl tl rin xüsusi xidm t orqanları t kil etmi dir. Ancaq istintaq qrupunun r hb rl ri cinay tin sifari çil rinin v t kilatçılarının mü yy n edilm si istiqam tind , dem k olar ki, istintaq h r k tl ri aparmamı , onların if a olunmasında maraqları olmamı v buna gör d sas cinay tin icraçılıarı bar sind i l rin tezlikl tamamlanıb m hk m y gönd rilm sini t l b edilmi v Az rbaycan mill tind n olan müst ntiql rin sas istintaq h r k tl rinin icra olunmasından k narda saxlama a çalı mı lar.

Sumqayıt hadis l rinin sas t kilatçılarından olan Eduard Qriqoryanın yerinin mü yy n edilm si istiqam tind mü yy n i l r görülmü dür. Onun yerinin mü yy n edilm si üçün sosial b k l rd ara dırmalar aparılmı v "Odnoklassniki" sosial b k sind daxili v xarici lam tl ri il Eduard Qriqoryana ox ar xsin foto kill ri a kar edilmi dir. Mü yy n edil n foto kill r onun Rusiyanın paytaxtı Moskva yaxınlı ındakı rayonda ya adı nı güman etm y sas verir. E.Qriqoryanın sosial b k d ki kill ri Ba Prokurorlu a gönd rilm i dir. M hk m ekspertizası t yin olunmu v mü yy n edilmi dir ki, h min kild ki xs Eduard Qriqoryandır. Bu c lladın hazırda Sergiyev Posad h rind , be m rt b li ya ayı binasındakı m nzill rd n birind m skunla dı i bildirilir. Buna gör d , bu gün kims "Sumqayıt i i"ni saxtala dırmaqda Az rbaycanı ittiham etm si sa lam m ntiq zidd olardı. n azından ona gör ki, "Sumqayıt i i"ni keçmi SSR Prokurorlu u, rus, ukraynalı v dig r mill tl rin nümay nd l rind n ibar t müst ntiql r t r find n aparılmı dı. stintaq h r k tl rind Sumqayıt hadis l rind E.Qriqoryanın f al rolu öz ksini tapmı dı. Bu is o dem kdir ki, Sumqayıt hadis l ri erm ni mill tçil rinin m krli planlarının n tic si idi v sas s b b d erm nil rd az rbaycanlılara qar ı nifr t oyatmaqla Da lıq Qaraba da separatçılı a ba lamaql v muxtar vilay ti Erm nistana birl dirm y çalı maqdan ibar t idi.

Sonralar Erm nistanın birinci prezidenti olmu Levon Ter-Petrosyan öz müsahiblərinin birində demi di ki, “Sumqayıt hadis l rind n sonra Azərbaycan xalqı ok v ziyətin dü mü dü. g r ölk r hb rliyi bu m qamdan istifadə edib DQMV-nin Erm nistana birl dirilm si haqqında q rar çıxarsaydı, Azərbaycan xalqı buna etiraz ed bilm y c kdi”.

Bu sözl r bir daha t sdiql yir ki, Sumqayıt hadis si erm nil r öz separatçılıq aksiyalarını h yata keçirm kd n ötrü lazım olmu dur.

S buhi M mm dov

“Xalq q zeti”. – 2016. – 2 mart. - 48. – S.8.

Erm nil rin Sumqayıt “s hn ”sind tama ası iflasa u rasa da, süni ajiotaj s ngimir

Keçmi Sovet ttifaqının süqutu r f sind ba vermi ictimai-siyasi t b ddülatlar, milli z mind qarı ıqlıqlar sırasında Sumqayıt hadis l ri ayrıca bir s hif t kil edir. Üstünd n 28 il keçm sin baxmayaraq, bu hadis l r h l d aktualı ını itirm yib. Yen d b zi xarici üzd niraq qüvv l r bu hadis d n Az rbaycan leyhin istifad etm y c hd göst rirl r.

Bir neç ay önc AB konqresmeni Adam iff növb ti bel bir t xribat xarakterli açıqlama verib. Az rbaycan Respublikası X N-in sözcüsü, Adam iffın açıqlamasına münasib t bildir r k göst rib ki, Sumqayıt hadis l ri il ba lı aparılmı ara dırılmalarla tanı olmadan m qs dyönlü kild Erm nistan, erm ni diasporu v onun t siri altında olan xsl r t r find n bu m s l siyasi m qs dl r üçün istifad edilir. Qeyd olunub ki, m liyyat-istintaq materialları sasında Sumqayıt hadis l rini t kil v icra etm k üçün Erm nistan DTK-sı t rkibind 34 n f rd n ibar t “Nalyotçik” adlı xüsusi qrupun yaradıldı ı v hadis l r önc si buraya gönd rildiği a kar edilib. Onların hadis l r zamanı tör tdiyi m ll r m liyyat-istintaq yolu il mü yy n edilib.

Xatırladaq ki, el h min b dnam konqresmen üç il bundan vv l d Amerika qanunvericil rini AB -in Az rbaycanın h rbi ehtiyacları üçün etdiyi bütün yardımları t xir salma a ça ırmı dı. Onun b yanatı Ramil S f rovdun fv edilm si v ona h rbi rütb verilm si il laq dar idi. Bu adam erm nip r st mövqeyi il daim seçilib, h mçinin qondarma “erm ni soyqırımı” layih sinin mü llifl rind n biridir.

Cinay tin icraçıları xüsusi m rk zl r t r find n hadis l r r f sind Sumqayıta gönd rilmi casuslar v onların t xribatına uyan s batsız ünsürl r olmu du. Bel casuslardan biri “Qlasnost” jurnalının müxbiri Qriqoryantsın nümay nd si A. elkov qabaqcadan Sumqayıtda g l r k, hadis l ri lent almı v artıq ert si gün Q rbin müxt lif ölk l rind nümayi etdirilmi di.

Hadis is bel ba vermi di: xüsusi hazırlanmı t xribatçılar qrupu Erm nistanda az rbaycanlılara qar ı tör dil n v h ilikl r bar d ayı l r yayaraq Qafandan yaralıların g tirildiyini bildirmiş , onların ba ına topla mı m lumatsız v s batsız ünsürl rd qisasçılıq hissini qızı dırıb, qabaqcadan ld etdikl ri ünvanlara basqınlar t kil ed r k q tll r, qar tll r v yan ınlar tör dibl r. Moskva r hb rliyi is q sd n 2 gün gecikdikd n sonra h r qo un yeridib.

“Cinay t v c za”

Dünyanın diqq tinin Qaraba h qıq tll ri v Xocalı soyqırımına yön ldiyi bir vaxtda xalqımıza qar ı ks-t bli at vasit si kimi istifad olunan Sumqayıt hadis l rinin gerç k üzünün beyn l xalq ictimaiyy t çatdırılması hüquq-mühafiz orqanları il yana ı, aliml rin, tarixçil rin, hüquq ünasların da üz rin böyük m suliy t qoyur. Bu baxımdan t dqıqatçı jurnalist-aliml r Ramazan M mm dov v Eyruz M mm dov t r find n yazılan v üç dild i iq üzü gör n “Sumqayıt 1988: cinay t v c za” adlı kitab xüsusi h miyy t malikdir. H min kitabda Sumqayıt hadis l ri dövrün dig r analoji prosesl ri il müqayis d i ıqlandırılıb, müxt lif siyasi s n dl r, m tbuat yazıları, xatir l r, cinay t i i il ba lı ayrı-ayrı faktlar dövrün siyasi m nz r si kontekstind sisteml dirilib.

Sumqayıt hadis l ri il ba lı cinay tin az rbaycanlı i tirakçılar bar sind d rhal müvafiq c za t dbirl ri görüls d , h tta ölüm c zası verils d , Xocalı soyqırımını tör tmi erm ni fa istl ri bu gün d k m hk m m suliy tin verilm yibl r. Qeyd olunan hadis l rd n uzun müdd t keçm sin baxmayaraq, erm nil r h l d dünya

ictimaiyyəti, beynəlxalq təkilatları bu hadisənin mahiyyəti ilə əlaqədar aldatma əməliyyatından keçmələri.

Elə həmin dövrdə cinayətin əsas təkilatçılarının maliyyə təminatı üçün müvafiq beynəlxalq orqanlara müraciət edilməsi və bunun üçün hüquqi səsənin müəyyən olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin tapırığı ilə Baş Prokurorluğun Sumqayıt hərrində törədilmiş kütləvi ixtisaslara bəllə cinayəti ilə rəhbərlik edən istintaqçı təşkilatı məqsədli xüsusi istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması son dərəcə tələpdir.

İstintaq qrupu tərəfindən Sumqayıt hadisəsinin çoxsaylı şahidlərinin, həmin hadisənin məlumatı olan digər insanların, o cümlədən SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupuna daxil olmuş xüsusi rəhbərlik alınıb, xarici ölkələrə müvafiq sorğular göndərilib, arxiv sənədləri açılıb, mətbuatda verilmiş məlumatlar təhlil edilib, digər zəruri istintaq-əməliyyat tədbirləri görüldü. Sumqayıt hərrində ayan milliyyətçilikni olan qadınlar da dindirilib və onların ifadələrində Azərbaycanlıların həmin hadisə zamanı yüzləmiş ermənilərin hətəyatını xilas etdiyini göstərilib.

Artıq heç bir şübhə yoxdur ki, kütləvi ixtisaslardan və əldə edilmiş hətəyatı əməliyyatı Sumqayıt əməliyyatı Eduard Qriqoryan və onun iki qardaşı, həminin Dağlıq Qarabağdan xüsusi tapırıqlarla gəlmiş emissarlar və DTK-nın agentləri tərəfindən təkil olunub. Emissarlar Qriqoryanı təhliləlimatlandıraraq, ona separatçılarını yaratdıqları "Qarabağ" və "Krunq" təkilatlarına pul köçürməyə Sumqayıt əməliyyatı əməliyyatı siyahısını və dəqiq ünvanlarını veriblər. Üstəlik də, aqressivliyi artırmaq məqsədli ixtisaslara tirakçılara paylanması üçün Qriqoryanı psixotrop dərmanlar və spirtli içkilərlə təmin ediblər. Hadisə zamanı isə bu xüsusi Eduard Qriqoryan və onun qardaşı Albert Qriqoryanla birlikdə camaatə soyuq silah paylayıblar.

Sumqayıtda təxribatın hazırlanmasını göstərən növbəti sübut: əməliyyatın bir çoxu hərrində vəlcədən təkil edib və 1988-ci ilin yanvar-fevral aylarında onların tərəfindən Sumqayıt hərrindəki məntəqə kassalarından pulların çıxarılması da kütləvi hətəyatı.

"Sumqayıtda əməliyyatı soyqırımı olmayıb"

— Ona görə ki, gərək bu hadisəni Azərbaycan tərəfindən təkil etməli olsaydı, orada əməliyyatın heç biri salamat qalmazdı. —1988-ci ildə SSRİ Baş Prokuroru yanında xüsusi mühüm ixtisaslara rəhbərlik müstəntiq, Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar cinayətinin təhqiqatını aparmış Vladimir Kaliniçenkunun bu sözləri jurnalist-politoloq Sadıq Qədirovanın "Sumqayıt hadisələri barədə ilk mənbədə" adlı kitabında yer alıb. Kitabın əsas məziyyəti ondan ibarətdir ki, burada təhqiqat aparmış müstəntiqin dilində nəslən obyektiv məlumatı görüldü, Sumqayıt hadisəsinin təkilatçılarını axtarmamaq və xüsusi onları əkil etmə məqsədli o vaxt Moskvadan göstəriş verilmədi. Sumqayıt hadisələri Azərbaycan və Azərbaycanlılara qarşı məkil hazırlanmış, xalqımızı dünya birliyinin gözündən salma əyləmləmə aksiyə idi. Bu kitab isə Sumqayıt hadisələri barədə həqiqiyyəti yaymaq baxımından mötəbər mənbədir.

Vladimir Kaliniçenko iki mühüm faktı təkil edib. Birincisi, bu hadisələri əyləmə "əməliyyatı soyqırımı" hesab etməkilə olmaz. İkincisi, həmin hadisələri o vaxtkı SSRİ-nin xüsusi xidmət orqanları tərəfindən təkil edilib. Əməliyyat Sumqayıt hadisələri barədə yalan məlumat yaymaq əyləmə bu hadisələri əməliyyatı kütləvi təkil qırılması kimi qəkil verilib. Müstəntiq isə deyir ki, onda olan məlumatı görüldü, talanlar zamanı həkil olanlar arasında Azərbaycanlılar da var. Deməli, Sumqayıt hadisələri kütləvi ixtisaslardır, belə hadisələri isə bütün dünyada, o cümlədən Avropada, Rusiyada da bəkil verir.

Sumqayıtda buradan köç n erm nil r h r rait yaradıldı ının canlı ahidiy m. H tta onlara deyilirdi ki, kim ist s , qalib burada – Bakıda da ya aya bil r. M g r genosid tör d n t r f bel t klifd bulunardımı?

...Evl rin hücum olaca ından duyuq dü n Trdatovlar ail si arvad-u a ı 1-ci m rt b d ya ayan az rbaycanlı ail sinin – S m ngülgilin m nzilind gizl tmi di. Talan zamanı xuliqanlar onun evin d f l r l g l r k erm nil ri gizl dib-gizl tm diyini öyr nm k ist s l r d , h d -qorxu g ls l r d , S m ngül v qohumları erm ni qon uları l verm dil r. T hlük sovu andan üç gün sonra gizl dil n erm nil r l - ül l rini götürüb Sumqayıtı t rk ed nd “axçı”l r göz ya ları içind bel dil-a ız edirdil r: “S m ngül, s n müq dd s adamsan!” T xmin n lli ya ı olan S m ngül is onları qapıdan yola sala-sala “Gedin, xo b xt olun, çox ya ayın!” – deyirdi. Budurmu erm ni soyqırımını, budurmu Sumqayıt q tliamları?! lb tt , q ddarlıq, zorakılıq halları olmu du, heç k s inkar el mir, amma ba ıpozuqluq v qarı ıqlıqlar olan h r yerd bu, ba verir.

h rin komendantı Krayev Moskvada çap olunan “Pravda” q zetinin 21 mart 1988-ci il tarixli sayındakı müsahib sind bu bar d demi di: “Ölüm çox ola bil rdi, g r yerli hali köm k etm s ydi. Bir avtobus sürücüsü el h min gün 10 erm ni ail sini öz do ma rayonu kiy aparıb...” ...Sumqayıtda “u ur”la icra edil n erm ni qır ınından vur-tut ikic gün sonra Stepanakertd “Sumqayıt genosidi”n abid ucaldılması planlı t xribatı onların özl rinin tör tm sini sübut ed n akar faktdır. Hamı yax ı bilir ki, iki gün abid düz ltm k mü kül m s l dir.

Daha geni aspektd dü ün nd görünür ki, SSR -nin da ılması m hz Da lıq Qaraba dan ba lanıb. Süni yolla yaradılan bu t xribat oca ı bil r kd n vaxtında söndürülm yib. Sumqayıt olayları is Qaraba ın Az rbaycandan qoparılmasına güclü t kan ver c k ilkin vasit l rd n biri kimi dü ünülmü dü.

Fevralın 28-d Sumqayıtda i ti a lar daha geni miqyas almı dı. ta tsizlik ba alıb gedirdi. Hüquq-mühafiz orqanları iflic v ziyy t salınmı dı. M d ni-m i t obyektli ri da ıldı, onlarca avtoma ın sındırıldı v ya yandırıldı, 200-d n artıq m nzil talan edildi, 400-d n çox adam b d n x sar ti aldı.

Üç gün rzind h rd sabitliyi b rpa etm k namin heç bir t dbir görm y n hakimiyy t dair l ri yalnız dal a yatandan sonra, martın 1-d Sumqayıtda fövq lad v ziyy t elan edibl r. Bundan sonra komendant saati v pasport rejiminin heç bir m nası yox idi. Amma, görünür, bu, Moskvadan gönd rilmi istintaq qrupunun rahat i l m si üçün lazım imi . Hadis l r gör min yaxın adam übh li xs qismind saxlanılıb, 500 n f r h bs olunub, 94 n f r mühakim edilib. D st ba çısı Eduard Qriqoryana 12 il, d st üzvü Taleh smayılova is 15 il h bs c zası verilib. hm d hm dov erm ni lobbisinin hay-küyü il güll l nib. kinci qrup lil olan Elçin G nc liyev istintaq dövründ i g nc l r dözm y r kt cridxana kamerasında özünü asıb.

E.Qriqoryanın arxasında dayanan qüvv l r onu h r vasit il c zadan qurtarma a çalı ırdılar. T kilatçılar istintaqın gedi ind h qiq tin yayındırılmasına çalı ır, “Pa a”nın (Qriqoryanın l q bi bel idi) m ll rini gizl dir, kimis ba çı kimi q l m verirdil r. Çox ç km di ki, Sumqayıtda h bs edilib cinay t m suliyy tin c lb olunan “Pa a” erm ni lobbisinin v Moskvadakı havadarlarının köm yil Az rbaycandan alınıb Stavropol diyarına gönd rildi. Onu müdafi ed n erm ni kütl vi informasiya vasit l ri Qriqoryanın yanlı tutuldu unu yazırdı. stintaq materialları onun qatı cinay tkar oldu unu sübuta yetirs d , sonradan c zası 9 il endirildi.

Yeri g lmi k n, Sumqayıtın erm ni c lladı Eduard Qriqoryan keçmi cinay tli ri say sind h l d kef ç km kd dir. Bu yaxınlarda Az rbaycanın hüquq-mühafiz orqanları Qriqoryanın yerini mü yy n edibl r. “Pa a” Moskva trafındakı Serqievo-Posadski rayonunda d bd b içind ya ayır. Keçmi SSR -nin Dövl t T hlük sizlik

Komit si v Ba Prokurorlu u 1988-ci il 26-29 fevral Sumqayıt hadis l rinin ara dırmasını aparark n bu hadis l rin h qiqi t kilatçısının erm nil rin özl rinin olması bar d çoxsaylı faktlar a kar edib. Danılmaz v inandırıcı sübutlar imkan verir ki, qriqoryanlar m suliy t yenid n c lb edilib ciddi c zalandırılınsınlar.

li N c f xanlı

“Xalq q zeti”. – 2016. – 1 mart. 47. – S. 5.

Gerid qalan 28 il

Erm nil rin Sumqayıtda ba tutmayan “genosid” planı

Sumqayıtda erm nil r t r find n önc d n planla dırılmı qanlı hadis l rd n bizi 28 illik bir zaman k siyi ayırır. M hz arxaya boylanıb baxanda h min hadis l r zamanı önc d n görünm y n t r fl r aydınla ır, erm nil rin Sumqayıtda tör tm k ist dikl ri növb ti “genosid” planları tam çılpaqlı ı il üz çixır. Bu faktlar istintaq prosesl rind tam sübuta yetirilmı dir.

Ba lan ıc - da ilan imperiyanın son akkordları

Sovetl r imperiyası da ılmaqda idi. V ziyy td n çixı yolunu sanki qanlı hadis l r tör tm kd gör n Moskva ittifaqın ks r respublikalarında münaqi l r planla dırırdı. Bu is bütün sovet birliyind ya ayan xalqlarda Kreml qar ı nifr t hissi oyadır, parçalanmanı qaçılmaz v z ruri reallıq kimi ortaya çixarırdı.

ttifaq r hb rl ri bir-birini v zl yirdi. K. U. Çernenko v fat etdikd n sonra kimin hakimiyy t g l c yi vacib rtl rd n idi. Çünki artıq Sovet ttifaqını vahid partiya idar ed bilmirdi. Xaricd n idar olunan diasporların f aliyy ti gücl nmi di. Sovet ttifaqının da ılmasında maraqlı olan güc m rk zl ri t r find n M. S. Qorbaçov hakimiyy t g tirildi. Qorbaçovun siyasi m s l l r üzr köm kçisi ahnazaryan, iqtisadi m s l l r üzr köm kçisi A. Aqanbekyan, Dövl t Plan Komit si s drinin birinci müavini Sitaryan v yuxarı e elonda v zif l r otuzdurulan yüzrl erm ni böyük bir dövl tin xarici v daxili siyas tını maraq v ambisiyalarına uy un asanlıqla istiqam tl ndir bildil r.

1988-ci il fevralın vv ll rind erm nil r Az rbaycanın ayrılmaz hiss si olan Qaraba ın da lıq hiss sini qoparıb Erm nistana birl dirm k üçün açıq f aliyy t ba ladılar. Separatçı “Qaraba ” v “Krunk” komit l ri dünyanın h r yerind ya ayan erm nil r müraci t q bul ed r k onları “böyük Erm nistan” arzularının realla aca ı gün u runda mübariz y s sl dil r.

Sumqayıt hadis l ri r f sind Erm nistandan v Da lıq Qaraba dan Sumqayıt v Bakı h rl rin çoxlu sayda milliyy tc erm ni olan übh li xsl r g lmi , onların bir qismi mehmanxanalarda yı cam yerl dirilmı di. Az rbaycan dilini mük mm l bil n bu qrup h rin onlarda olan x rit si sasında dem k olar ki, bütün küç v dövl t orqanlarını qeydiyyata almı , xüsusi terror planı hazırlamı dı. H min xsl r Sumqayıtda erm nil rin gur ya adı ı razil rd çoxsaylı görü l r keçirmi , onları t limatlandırmı dılar.

Dövl t T hlük sizlik Komit sinin açılmı arxiv materiallarından m lum olmu dur ki, Da lıq Qaraba separatçılarının emissarları, SSR DTK-nın agentl ri olan Sarkisyan, Osipov (Osipyvan) v dig rl ri Sumqayıt hadis l rind f al i tirak etmi v h min hadis l rd n d rhal sonra Orta Asiya respublikalarına ezam olunmu lar. Bu agentl rin izl ri sonradan Özb kistan v Qır ızıstandakı hadis l r zamanı a kar olunmu dur. Bu fakt Sumqayıtda, F r qan d , O da v keçmi SSR -nin dig r yerl rind ba vermi t xribatların bir m rk zd n t kil v idar edildiyini birm nalı t sdiql yir. Hadis l rd n sonra b zi m tl bl r üz çixdı. M lum oldu ki, Sumqayıtda q tl yetiril nl rin, dem k olar, hamısı sl n da lıq qaraba lıdır. Erm ni mill tçil ri öz soyda larını Sumqayıtda öldürm kl Xank ndid ba lanan mitinq dal asını gücl ndirm k ist yirdil r v buna nail ola bildil r d .

Hadis l r zamanı az rbaycanlılardan öl nl rin olmaması “fakt”ından istifad ed n erm nil r Sumqayıt hadis l ri zamanı bir n f rd olsun az rbaycanlının

öldürülməsi barədə iddialarını bu gündə davam etdirirlər (Hadislər zamanı 26 erməni, 6 azərbaycanlı öldürülmüdü).

ti a ları kim tör tmi di?

Fevral ayının 28-də Sumqayıtda kütləvi i ti a lar, zorakılıq aktları başlandı. Barədə məlumat daxil olan kimi hərbin prokuroru, bədiliyyə müavini sm t Qayıbov cinayətinin qaldırılması və istintaqa başlanması barədə qərar qəbul etmişdir.

İstintaqın ilkin mərhələsində 1050 nəfər übhəli şəxslərdən tutulmuş, onlardan bir hissəsi inzibati, bir hissəsi isə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 97 nəfər barədə 55 cinayət işi baxılması üçün məhkəmələrə göndərilmişdir. Cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmiş xsl r d n 183 nəfər barədə, o cümlədən qəsdən adam öldürməyə görə 38 nəfər, zorlamaya görə istəqsizlənirilmiş şəxslərdən cəlb edilmiş 42 nəfər barədə məhkəmə rind cinayət tərkibi və ya cinayət hadisəsi olmadığından i icraatına xitam verilmişdir.

Hadislərlə bağlı saxlanılanlar arasında müxtəlif millətli r d n olan adamlar - azərbaycanlılar, ermənilər, ruslar, yəhudilər və başqaları var idi. Sumqayıtda "xuliqan"lıq edənlərin arasında ermənilər t r findən satın alınmış ekstremist qruplar, cinayətkarlar, terrorçular, t xribatçılar, narkomanlar və spirtli içki dükənli r qeyd alınmışdır. 30 nəfər isə ümumiyyətlə heç bir ictimai-faydalı məkləmə ul olmurdular. Məlumat üçün bildirik ki, o dövrdə hamı i l t min olunurdu və i d n yayınma hallarına, bir qayda olaraq, yol verilmirdi.

İstintaq materiallarında göstərilir ki, 444 adam məhkəmə qarşısında cavab verməmiş, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutkətə cridxanalarda saxlanılmışdır. Bir neçəsi uzunmüddətli həbscəzasına, həm də məmanolu həmdov isə ölüm cəzasına məhkum olunmuşdur. Məlumat üçün bildirik ki, həmdovun məsləsin Moskva da t l sik baxılması və onu Sumqayıtda bəvərən hadisələrin "təkilatçısı" kimi q l m vermişlər.

Bu faktı xüsusi diqqət yetirək: 1988-ci il mart ayının 12-də SSRİ Bə Prokurorluğunun bir qrup nümayəndəsi həmdovun evinə basqın etmiş, onu vanna otağından yarıçırpacaq və ziyyətdə sürükləyib həyətə kiçik mənada mindirmişlər.

1988-ci il oktyabr ayının 18-də SSRİ Ali Məhkəməsi həmdovun, Cəfərovun, smayılovun məhkəmə prosesinə başlandı. Məhkəmə prosesi başlayan gün "Ostankino" telekanalının "Xəbərlər" proqramında bütün dünyaya xəbər vermişlər ki, Sumqayıt hadisələrində "baş sən" üçün fərin məhkəmə işinə başlanılır. Müttəhimlər kürsüsündə y l n . həmdov, T. smayılov, Q. Cəfərov talanlar, yanınlar, qətlərlə n tic l n n kütləvi i ti a ların t kilind və yaxından i tirakında t qşir l n dirildilər.

Kimdir müqəssir?

Təqsizlənirilmiş xsl r qarşı aparılan məhkəmə prosesi ilk mərhələlərdən etmiş istədiyini nəzər çarpdırma əbəladı. Həbs edilən erməni silli müqəssirlər həmişə t r findən müdafiə edildi. Sumqayıtda törədilmiş kütləvi i ti a larla bağlı Azərbaycan Respublikası t r findən qaldırılmış 18/60206 nömrəli cinayət işi sonralar bir neçə müstəqil icraata bölünmüşdür. Bunun səbəbləri istintaq materiallarında sənətin həcmi ilə laq l n dirilir. 18/55461-88 nömrəli cinayət işinin ittiham aktında bu barədə deyilir:

"İstintaq materiallarının böyük həcmli, kütləvi i ti a larda i tirak edənlərin sayının çoxluğu ilə laqdar olaraq cinayət işi bir neçə müstəqil icraata bölünmüşdür. O cümlədən, həmin cinayətlərdə i tirak etmiş Səfərov Nizami Sumbat o lu, Məmmədov Qalib Qədir əh o lu, Hüseynov Vaqif Vahab l i o lu, Nəcəfov Nadir həmdəxan o lu, Gəcəliyev Elçin l i o lu, sayev f s r slam o lu, Qriqoryan Eduard Robertoviç

bar l rind cinay t i i 1988-ci il dekabrın 30-da ayrıca icraata verilmi dir". M hk m prosesin SSR Ali M hk m sinin üzvü R. K. Brize s drlik edirdi. M hk m nin t rkibin SSR Ali M hk m sinin xalq iclasçıları V. A. Kuznetsov v S. Smirnov daxil idil r. Dövl t ittihamçısı SSR Ba prokurorunun köm kçisi D. Kozlovski idi. ttihamnam l r v r ql ndikc , ahidl r dindirildikc m lum olurdu ki, mütt himl rin h r üçü istintaq orqanlarının t qsirl ndirdikl ri d r c d günahkar deyill r. Onlar sad c olaraq h min hadis l rd v talanlarda i tirak edibl r, a ır cinay t hadis si tör tm yibl r. Materiallar istintaqa qaytarıldıqda m hk m y t zyiql r ba landı.

H min günl rd SSR Ali M hk m sinin s dri V.Terebilovun "Novoye vremya" jurnalında müsahib si çap olundu. Terebilov m hk m prosesl rin yuxarıdan, xüsusil Kommunist Partiyası M rk zi Komit si aparatından t zyiql r oldu undan ikay tl nirdi. "Moskovskiy novosti" q zeti 1988-ci ilin 20 noyabr sayında yazırdı: "V kill r bel hesab edirl r ki, i in istintaqı tam aparılmayıb. Cinay tl rin t kilatçıları üz çıxarılmayıb, ba verm sinin s b bl ri v raiti a kar edilm yib". Buna baxmayaraq, 1988-ci il noyabr ayının 18-d SSR Ali M hk m sinin kollegiyası bel bir q rar çıxarır: "C f rovonun v smayilovun cinay t materialları yenid n yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılsın. hm dov is n a ır c zaya layiq görülsün".

Yetkinl m mi bir g nci böyük s naye h ri olan Sumqayıtda i ti a ların t kilatçısı kimi q l m verm kn q d r dal tli idi? Axı tarixd n m lumdur ki, i ti a tör tm k üçün v vlc d n böyük bir t kilat yaradılır v ora bu i d pe karlar toplanılır. Bu i günl rl , h ft l rl , aylarla vaxt s rf olunur, maddi v ideoloji imkanlar yaradılır. Bel olan halda hm d hm dovun hansı t kilatçılı ndan söhb t ged bil rdi?

1988-ci ilin 18 oktyabr-18 noyabr tarixl rind Moskvada ali m hk m d . hm dovun, Y. C f rovon, T. smayilovun cinay t i l rin baxılmı dir. Mütt him . hm dov heç bir hüquqi d lil-sübut olmadan h min hadis l rin "t kilatçısı" dam ası il güll l nm y m hkum edilmi dir. M hk m t r find n q bul edilmi bu hökm 17 ay sonra Moskva h rind icra olunmu dur. H mçinin Sumqayıt h r sakinl ri Elçin G nc liyev t cridxanada mü mmalı bir kild öldürülmü , T. smayilov is 15 il müdd tin azadlıqdan m hrum edil r k siyasi m hbus kimi Tbilisiy gönd rilmi dir. Bir neç ay sonra o da h lak olmu dur.

Bu qrupun t rkibind milliyy tc erm ni olan Eduard Qriqoryanın hadis l rd rolu haqqında daha geni v traflı m lumatlar verilir.

Aparılan ara dırmalar göst rir ki, E. Qriqoryan Sumqayıt hadis l rind ona r hb rlik ed n bir qrup erm ni mill tçil rinin v Dövl t T hlük sizlik Komit sinin sifari l rini yerin yetirdikd n sonra Sumqayıt h rini t rk etm k mrini almı dı. Lakin sırf t sadüf n tic sind h rbçil r t r find n saxlanılmı v onu z r rç k nl r tanımı lar. Bel n tic y g lm k olur ki, g r Eduard Qriqoryan h rbçil r t r find n h bs alınmasaydı, sözsüz ki, erm ni lobbisi Az rbaycan xalqını dünya ictimaiyy ti qar ısında nüfuzdan salma a çalı acaqdı.

Erm ni mill tçil ri v xaricd ya ayan erm ni lobbisi dünyanın ayrı-ayrı ölk l rinin parlamentl rin , beyn l xalq qurumlara müraci tl r gönd rir, bu i d satın alınmı kütl vi informasiya vasit l rind n istifad ed r k guya sovet Az rbaycanında 70 il rzind erm nil r qar ı milli sar t siyas ti aparıldı ını, Sumqayıt h rind is onlara qar ı soyqırımı tör dildiyini iddia edir v dünya ictimaiyy tini "Sumqayıt genosidi"ni tanıma a s sl yirl r.

slind h min hadis l r erm nil rin dünyada iy rnc simasını açıb göst rdi. Çör yini yediyi, evinin qona ı oldu u bir mill t r atmaqdan bel ç kinm y n erm nil r ill r keçdikc daha q d dar yollara l atdılar. Daha sonra erm nil r t r find n Xocalı q tliamı tör dildi. Tanrı Xocalı q tliamına gör qatill ri heç vaxt

ba ı lamayacaqdır. Bunu t kc biz yox, haqqı, dal ti, b ri d y rl ri sev n bütün yer
üzünün insanları deyir.

Akif İliyev

“Az rbaycan q zeti”. – 2016. – 28 fevral. - 46. – S. 6.

Sumqayıt hadis I rind n 28 il ötür

Cinay tkarlar h I d azadlıqdadırlar

1988-ci il fevral ayının 27-28 d erm ni mill tçil ri xaricd ya ayan havadarlarının köm yi il Sumqayıtda qanlı aksiya tör tdi r. Il r öts d , o d h tli terrorun sl cinay tkarları h I d c zasız qalıb. Amma tör dil n t xribat faktı unudulmayıb. H min günl rd tü yan ed n i ti a lar n tic sind müxt lif mill tl rd n olan 32 adam, o cüml d n 26 erm ni h lak olmu , 400-d n çox insan müxt lif b d n x sar tl ri almı , 200-d n çox m nzil talan edilmı , 30-dan artıq avtomobil sıradan çıxmı , 50-y q d r m d ni-m i t obyektı da ıdılmı dır.

Hesablanıb ki, o vaxtkı qiym tl 7 milyon rubl v ya 10 milyon dollar m bl ind ziyan d ymi dır. Bütün bunlar adi faktlar v r q ml r deyil, sovet imperiyasının iflasa u radı ı r f d ba ver n a ır cinay tl rdir. Ba qa sözl , qırmızı imperiyanın Az rbaycana tu lanan qara oyunları idi. H min r f d erm nil r ölk miz leyhin güclü ideoloji mübariz aparır, xalqımız haqqında m nfi r y formala dırma a c hd edirdil r. Hadis I r az qala, xronoloji ardıcılılı ı il bir-birini tamamlayırdı. Soyda larımızın Erm nistandan zorla qovulması faktını ört-basdır etm k, gizl tm k üçün müxt lif yollara l atırdılar. Bel bir fikir formala dırmaq ist yirdil r ki, guya az rbaycanlılar Sumqayıtda ya ayan erm nil r qar ı zorakılıq edir, t zyiql r göst rir, onları q tl yetirirl r. Bel uydurmaların arxasında erm nil rin bil r kd n v q sd n tör tdi kl ri cinay tl r dayanırdı. Faktlar ara dırılark n sübut olunub ki, h min ill rd Sumqayıtda gizli bir t xribat b k si yaradılmı dı. M lumdur ki, Erm nistandan qaçqın dü mü soyda larımızın çoxu Sumqayıta p nah g tirmi di. El buna gör d bu h rd g rginlik yaratmaq nisb t n asan idi. Sumqayıt hadis I rinin tör dildi yi günl rd yüzd n çox saqqallı erm ni h rin “Dal a” v “Sumqayıt” mehmanxanalarında yerl dirilmı di. stintaq onu da mü yy n edib ki, qara göd kç li t xribatçılar xüsusi t lim keçmi yaraqlılar olub. Sumqayıtın müxt lif yerl rind planlı kild q tll r, talanlar tör dilir, bir-birinin ardınca a ır cinay tl r ba verirdi. h rin müxt lif m h ll I rind gözl m mövqeyind dayanan xüsusi adamlar öz havadarlarından t limat alırdılar. Aldıqları tap ırıq sasında hadis I r müdaxil edirdil r. Ara dırmalar zamanı b lli olub ki, h rd n böyük qanlı aksiya fevral ayının 28-d ba verib. Hadis I r ardıcılılıqla davam edirdi. Mart ayının 1-d h rd komendant saati elan olunur.

O günl ri xatırlayanlar deyirl r ki, Sumqayıt d niz kimi çalxalanırdı. Küç v meydanlarda açıq-a kar qan izl ri görünürdü. Son h d f olaraq “Sülh” v “Dostluq” küç I rinin k si diyi yeri hadis I rin m rk zin çevirmi dil r. Bütün bunların is r mzi m nası var idi. Axıra q d r sübut olunmu dur ki, terror hadis si üçün h r ey vv lc d n planla dırılmı dır.

Bu d h tli q rarı ver nl r d b lli idi, icraçılar da. Amma n d ns SSR -nin o vaxtkı r hb ri Mixail Qorbaçov 1988-ci il iyun ayının 18-d SSR Ali Sovetinin iclasında demi dir ki, “...qo unlar Sumqayıta bir saat gecikmi di”. slind , bu faktın özü d yalan idi. Ona gör ki, sovet xüsusi xidm t orqanları talanlar, q tll r ba lamazdan vv l Sumqayıtı tam n zar t götürmü dül r. “Sumqayıtın ks-s dası” s n dli filminin ssenari mü llifl rind n biri Eyruz M mm dov SSR müdafi naziri Yazovla müsahib sind h min m qamları bel xatırlayır: “Dmitri Yazov tam ciddiliyi il biz bildirdi ki, sovet ordusu heç vaxt heç bir yer gecikmir. Ba komandanın mri olmadan komendant saati elan etm y , sg rl rin silah i l tm y , güll atma a q tiyy n ixtiyarı yoxdur”. Dem li, Yazovun müsahib sind n bel çıxır ki, h r ey planlı kild t kil olunmu du. mperiya ordusunun tör tdi yi q tll rd n bütün r hb rl rin x b ri olub.

Sumqayıtda tör dilmi qanlı cinay t xüsusi ssenari üzr davam etdirilirdi. Bu d f ba rolu üç d f m hkum olunmu Eduard Qriqoryan oynayırdı. “Pa a” l q bi il tanınan bu tufeyli erm ni mill tçil rinin lind al t , oyunca a çevrilmi di. ovinistl r iy r nc m q s dl rini h yata keçirm k üçün Eduard Qriqoryandan gen-bol faydalanırdılar. H l o vaxtlar SSR Ba Prokurorlu unun mühüm i l r üzr müst ntiqi Qalkin Sumqayıt hadis l rini t hlil ed rk n Eduard Qriqoryan haqqında demi dir: “O, tufeyli h yat sür n bir cinay tkardır. D f l rl h bs olunsa da, heç bir n tic çıxarmayıb. Eduard Qriqoryan Sumqayıtın azya lı u aqlarını öz h nd v rin yı lb onların beyinl rini dumanlandırır, özü is i ti a lara r hb rlik edirdi. Sumqayıtda ba ver n hadis l rd onun cinay t m ll ri n tic sind 5 erm ni q tl yetirilm , 8 qadın zorlanmıdır...”

Bel bir qatı cinay tkar haqqında 12 illik h bs c zası seçils d , onu müdafi ed nl r tapıldı. Rusiya hüquq-mühafiz orqanlarının köm yi il Eduard Qriqoryan Az rbaycandan Erm nistanla t hvil verilmi , bununla da cinay tin üstü ört-basdır edilmi dir. Ara dırmalar sübut edib ki, hazırda Eduard Qriqoryan Moskvada azadlıqda ya ayır, havadarları onu müdafi edir. B s tökül n qanlar, qatı cinay tl r niy unudulub?! Axı, cinay tkarın c zasız qalması yeni terror hadis l rinin tör dilmi sin rait yaradır.

stintaqda sübut olunmu dur ki, o ill rd “Krunq” erm ni t kilatının xeyli üzvü Sumqayıtda c ml dirilm di. H min t kilat Erm nistanla sıx laq saxlayır, münt z m olaraq t limat alırdılar. O dövrd Sumqayıtda el bir erm ni ail si yox idi ki, onların ya ayı raiti dig r xalqların nümay nd l rind n a a ı s viyy d olsun. Tolerant ölk olan Az rbaycanda onlar üçün h r bir rait yaradılmı dı. Onlara n q d r köm k v yardım göst rils d , nankorluq v x yan t xisl tl rin hakim k silmi di. Bütün bunları ara dıran siyasi analitikl r yazırlar ki, Erm nistanla köç nl r orada uzun müdd t ya aya bilm yib, Rusiyanın müxt lif h rl rind m sk n salıblar. Heç vaxt b di yurdu-yuvası olmayan erm nil r sı inacaq tapdıqları diyarlarda i ti a yaratma a meyil edibl r. Sumqayıt hadis l rinin tör dilmi sind Erm nistanın bütün t b q l ri eyni canf anlıqla i tirak etmi dil r. M lum olub ki, erm ni yazıçıları Serqo Xandzadyan, Zori Balayan v Silva Kaputikyan Mixail M.Qorbaçovla görü mü , el h min görü l rin n tic si olaraq Sumqayıta d rhal ordu yeridilm di. Bundan sonra is Qorbaçovun mri il h rd komendant saati t tbiq olundu. g r M rk zi Komit vaxtında siyasi çeviklik göst rs ydi, hadis l rin qar ısı alınardı. Amma h r ey t rsin oldu. mperiya r hb rl rinin köm yi il hadis l r daha da idd tl ndi. o h dd çatdı ki, ba ver n hadis l rd 400-d n çox az rbaycanlı h bsxanalara atıldı. Onlar h r cür i g nc l r m ruz qaldılar. H l o vaxtlar c mi 15 ya ı olan Az r Babayev aldı ı a ır z d l rd n xeyli ziy t ç kmi , çarpayı dusta ı olmu dur. “Xilaskar” sovet ordusunun v h ilikl ri il üzl n adamların sayı çox idi. mperiya nökl ri xalqı zm kd n, günahsız adamlara i g nc verm kd n zövq alırdılar. Onlara bel t limat verilmi di.

Son ill r siyasi ara dırmaçılar faktları t hlil ed rk n çox eyl r üz çıxdı. Sumqayıtda ba ver n hadis l r bar d erm nil rin vv lc d n m lumatı olub.

h rd ya ayan mind n çox erm ni 1988-ci il yanvar ayından fevralın 25-d k man t kassalarına qoyduqları 8 milyon 343 min 691 rubl pulu çıxararaq Yerevana, Xank ndiy , Rusiyanın ayrı-ayrı h rl rin köçüb getmi dil r. H min ill rd Sumqayıtın s naye mü ssis l rind , t hsil, m d niyy t, s hiyy sistemind çalı an erm nil r Da lıq Qaraba ın Erm nistanla verilm si bar d gizli imzalar toplama a ba lamı dılar. Onlar “Krunq” c miyy tin yardım adına adamba ına ayda 50 rubl v sait köçürüdürl r. Gizli iqtisadiyyata r hb rlik ed n erm ni qurumları ölk miz ciddi ziyan vurmu dular. H tta n zar tl rind olan istehsal sah l rini söküb gizli yollarla Yerevana aparırdılar. 1988-ci il mart ayının vv ll rind hadis l r bir q d r s ngis d , ayi l rin, uydurmaların miqyası, ç rçiv si geni l nmi di. Komendant saatından sonra günahsız

adamların h bs atılması adi hala çevrilmədi. Q rib dir ki, c mi iki-üç günd dünyanın n ucqarlarında erm nil rin t r fdarları v t bli atçıları peyda olmu dular. Hadis l ri ara dıran jurnalist Eyruz M mm dov yazır ki, h min günl rin s h ri sveçr d n Arta est Qabreliyan adlı birisi videokamerası il Sumqayıtın küç l rind göründü. Milliyy tc erm ni olan Arta est Qabreliyan Sumqayıtda lent aldı ı hadis l r bel ad qoymu du: “Bizi ba k s nl rd n xilas edin”. Bu hadis l rd n sonra Az rbaycana qar ı böyük t bli at kampaniyası ba lamı dı. “Azadlıq” radiosunun redaksiyasının ba redaktoru Eduard Ohansiyan hadis l ri öz xeyirl rin rh edir, q r zli m lumatlar yayırdı. Sumqayıt hadis l rind n sonra erm ni tarixçil ri d f alla mı , böhtan v r kampaniyasını gücl ndirmi dil r. ftira v yalan dolu m lumatlarla z ngin olan çoxlu sayda kitablar çap edilmədi. Hadis l ri t dqıq ed n siyasi analitikl r bir m s l ni d qabardılar. Müharib nin bu q d r uzanması t kc Az rbaycan- Erm nistan maraqları üz rind qurulmayıb. Sumqayıt hadis l ri d , sonrakı prosesl r d bir daha sübut edir ki, bu m s l l rd iri dövl tl rin böyük v gizli maraqları var. H l bir vaxtlar SSR DTK- nın r hb ri olmu V.Kryuçkov yazırdı: “Erm nistana Az rbaycanın 20 faiz torpa ı ona gör lazımdır ki, Da lıq Qaraba m s l sinin h llind alver kimi istifad edilsin...”

Erm ni ideoloqları Sumqayıt hadis l rin n q d r siyasi don geyindirs l r d , r ng qatsalar da, öz günahlarını gizl d bilmirl r. Onu da dey k ki, Sumqayıtda tör dil n hadis l r t kc erm nil rin yox, Amerikada, Fransada, Rusiyada ya ayan erm ni lobbisinin dü ünülmü qanlı aksiyası sayılırdı. Erm nil r müxt lif zaman k siyind öz iyr nc oyunlarını ba qa xalqların adına yazmaq üçün müxt lif hiyl l r l atıblar. H r d f siyas tçil r, tarixçil r, aliml r t r find n q z bl , nifr tl qar ılanan erm ni oyunları bu günd davam edir...

Sumqayıt hadis l ri il ba lı sl h qıq tl r 1993-cü ild - **ümummilli lider Heyd r liyevin** hakimiyy t qayıd ından sonra üz çıxarıldı. Ulu önd r hadis l r , onun mahiyy tin siyasi aydınlıq g tirdi. Erm nil rin açıq v gizli niyy tl ri, uydurma v böhtanları k s rli faktlarla sübut olundu. Sübut olundu ki, etnik t mizl m kampaniyasına xidm t ed n bu oyunların sas ssenarisi sovet imperiyasının ideoloqları t r find n yazılıb. Amma bel saxta oyunların sonu iflasdan ba qa bir ey deyil. Tarix bunu sübut edib...

B ir rifli

“Az rbaycan q zeti”. – 2016. – 27 fevral. - 45. – S. 7.

Erm ni simasızlı ı

Q dim tarix malik olan Az rbaycan xalqı h mi h ssas ür kli, duz-çör kli, yıxılana l uzadan, h tta tik sini bel a zından çıxarıb ba qasına ver n, t ki o ac qalmasın dey n xalqdır. n yax ı ota ını, n yum aq çarpayısını qona a verir özü yersiz, yataqsız bel qalmaqdan ç kinm y n xalqdır. Bu nankör, çör yi dizinin üstünd olan erm nil r d bel qonaqlardan olmu lar. Vaxtı il köç ri h yat sür n, yurdsuz-yuvasız ya ayan, az rbaycanlıların qapısında nökrçilik ed n, onların malına, h y t-bacasına baxan bu barbarlar ür yimizin yum aqlı ı üzünd n evimizin yuxarı ba ına, süfr mizin arxasına keçmi l r.

Lazım g l nd l açmaqdan, dil nm kd n bel ç kinm y n namusdan, qeyr td n uzaq olan bu adamlar özl rin yer el dikd n, az rbaycanlıların s d q kimi aldıkları topaqlarımızda m skunla andan sonra “m n m m n m” x st liyin mübt la olmu lar. “Böyük Erm nistan” yaratmaq iddiasına dü mü l r. Zaman-zaman torpaqlarımıza sahib çıxmaq, h tta m d niyy timiz bel yiy l nm k üçün n iyr nc üsullara l ataraq, xarici havadarlarına arxalanaraq aranı qarı dırmı , yurd-yuvada at oynatmı lar.

Öt n srin s ks ninci ill rinin sonlarında da bel olmu dur. ndiki “Sumqayıt” q zetinin 1988-ci ilin fevralın 25-d çıxan nömr sind Sovet ittifaqı Teleqraf Agentliyinin bir m lumatı d rc olunmu du. H min yazıdan oxuyuruq: “Son günl r Az rbaycan SSR-in Da lıq Qaraba Muxtar Vilay tind erm ni halisinin bir hiss si Da lıq Qaraba ı Erm nistan SSR-nin t rkibin daxil etm k t l bi il çıxı etmi dir. Ekstremist hval-ruhiyy li ayrı-ayrı xsl rin m suliy tsiz çıxı ları n tic sind ictimai asayı n pozulması halları olmu dur”...

Bununla da Az rbaycanın z li torpa ı olan Da lıq Qaraba da ya ayan az rbaycanlılar özl rinin yurd-yuvalarından qovulmu lar. Özü d qı n soyuq günl rind nazik paltarla, yalın ayaqla. Qansızlar heç kim aman verm mi l r. N qoca bilmi l r, n d x st qanmı lar. Bir sözl , h r k s qarlı da lara, keçilm z me l r qovulmu dur. N q d r insanı v h ic sin q tl yetirmi l r.

M qs dim 28 il vv l ba vermi o a ır, d h tli günl ri bir daha xatırlamaq v xatırlatmaq deyildir. st yir m erm ni da naklarının v onların d yirmanlarına su tök nl rin fitn si, m kirli niyy ti il Sumqayıt hadis l rin nec r vac verilm sini bir daha oxucuların diqq tin çatdırım. 1993-cü ilin fevralın 27-d “Sumqayıt” q zetind d rc olunan “G l c k faci l rimizin sası qoyuldu” s rlöv h li yazıda deyilir ki, Qaraba da iki az rbaycanlının öldürülm si il ba lanan faci Sumqayıtda davam etdirildi. Bu faci ni tör d nl rin yalnız birc niyy tl ri vardı: dünya ictimaiyy tinin gözünd v h i az rbaycanlı obrazı yaratmaq. Bununla da sübut etm k ki, baxın az rbaycanlılarla bir yerd ya amaq mümkün deyildir.

mperiyanın tarix boyu erm ni xalqına b sl diyi m h bb t arxalanan da naklar dü m nçilik m ll rini Sumqayıtda h yata keçirm k ist dil r. Mü yy n m nada buna nail olsalar da, m rk zi informasiya vasi tl rinin “Sumqayıt hadis l ri”, “Kütl vi ixtisaslar” adları altında dumana bürüm k ist dikl ri h qıq tl r yava -yava üz çıxma a ba ladı. Lakin n a ır anlarda da sumqayıtlılar h qıq t n d dünyanın n beyn imil l h rinin sakinl ri olduqlarını sübut etdil r. Erm nil ri el erm nil rin yaratdıqları t cavüzd n qurtarmaq üçün az rbaycanlılar sin l rini sip r etdil r, onları qorudular. 6 n f r az rbaycanlı g nc is hadis l r zamanı h lak oldu. Erm nil rin xo una g lsin dey yüzl rl günahsız g nc zindana salındı.

Yen vv lc , Sumqayıtda ba ver n hadis l r qayıtmaq ist yir m. 1987-ci ilin son ayları idi. O vaxtlar biz q zetin h r nömr sind istehsalat x b rl ri d rc edirdik. stehsalat x b rl rini iri mü ssis l rd , tikinti trestl rind olan plan öb l rind n, önc

öb l rin müdir l rind n alırdıq. Bu v zif l rd is sas n erm nil r i l yirdil r. Nümun üçün deyim ki, 12 min q d r i çisi olan Az rbaycan Boru-Prokat Zavodunun (indiki “Az rboru” ASC) plan öb sinin müdiri Surem Mursalyan idi. h rin n iri tikinti t kilatı olan bir nömr li tikinti trestind h min v zif Pa a Sayansa etibar edilmi di. Bel nümun l ri çox ç km k olar. H min adamlar is q zetin, bir növ, tadtank nar müxbirl ri hesab olunurdular. Biz x b r l ri telefon vasit si il alırdıq. Son vaxtlar onlar biz x b r vermir v yaxud müxt lif b han l r g tirirdil r. Bir gün yen Surem z ng vurdum, x b r ist dim. O t miz Az rbaycan dilind danı ırdı. M n dedi: “Bilirs n elli, x b r ver nd m ni incidil r”.

Soru dum ki, onu kim incidir. B lk müdiriyy t... “Yox canım, t miz k nar adamlar” dedi v sözünü bel tamamladı: “Çox d rin getm ”.

1 nömr li tikinti trestinin plan öb sinin müdiri Pa a Sayans daha konkret cavab verdi: “ st yirs n m ni birt h r etsinl r?” söyl di.

Bu v buna b nz r cavabları dig r erm ni “müxbir”l rind n d e itm y ba lamı dıq. Ancaq a lımıza da g lmir ki, da naklar yenid n mill tçilik oynama a ba lamı lar.

Yen h min vaxtlar idi. Atanes Arutunyana z ng vurdum ki, redaksiyaya g lib briqadasının i i haqqında m lumat versin (vv ll r h r bir ça ırı a t cili m l edirdi). “Elli, fakt verm kd n qorxuram” söyl di. Amma, n d n v kimd n qorxdı unu dem di. “Sonra, sonra, elli” deyib d st yi asdı.

Hadis l rd n az vaxt vv l Sumqayıt h r M rk zi man t Kassasından q zet üçün m qal hazırlayırdım. Kassanın müdiri redaksiyaya g lmi di. O dedi ki, man t kassasının göst ricil ri heç d ür kaçan deyildir. Soru anda axı n üçün? O dedi ki, son bir ay rzind erm nil r, n d ns man t kassalarında olan pullarını çıxarırlar. Bu da bizim plan göst ricisin m nfi t sir edir.

Bu söhb td n çox az sonra Qaraba erm nil rinin, bütövlükd erm ni separatçıların az rbaycanlılara qar ı torpaq iddiası ortaya çıxdı. Sad lövc sin yana dı im vv lki hadis l rin s b bi m n onda a kar oldu.

1988-ci ilin fevralın 28-d n 29-na keç n gec Sumqayıtda hadis l r tör dildi. 28-d nb günü S.Vur un adına m d niyy t sarayının qar ısına xeyli adam topla mı dı. Onların mü yy n hiss si Da lıq Qaraba dan v Q rbi Az rbaycandan qovulmu adamlar idi. Bu da, çox sonra m lum oldu ki, hadis l rin t kilatçıları erm nil rin özl ri, onların havadırı imi . Bu d h tli “oyuna” is o vaxt Sov. KP MK-nin Ba katibi M.Qorbaçov v keçmi imperiyanın dig r çinli m murları ba çılıq edirl rmi .

1988-ci ilin martın 1-d Sumqayıtda fövq lad v ziyy t elan edilmi di. h r Sovet tankları, BTR-l rl dolu idi. Az ınla mı erm nip r st ordu h rin sakinl ri il son d r c kobud r ftar edirdi. Bel v h i münasib td n biri indiki Heyd r liyev adına prospektl “Sülh” küç sinin k si diyi yerd ba verdi. Sovet h rbi texnikası burada dayanıb söhb t ed n az rbaycanlıların üstün çı ıdı. Çox keçm di ki, 5 n f r sumqayıtlı g nc texnikanın altında qalıb h lak oldu. sg rl r is heç bir ey olmamı kimi texnika il birlikd ötüb keçdil r.

Bu hadis v h lak olan Az rbaycan o ulları bar d q zetimizd trafılı yazılar getdi. st yir m onları bir daha oxuculara tanıtdırım. Qoy h r k s bilsin ki, erm nil rin v onların ortaya atdıqları bu “oyun”un qurbanları arasında az rbaycanlılar az olmamı dır.

V kil Babayev 1940-ci ild Masallı rayonunun Sı da k ndind do ulmu dur. M i t kimyası zavodunda i l yirdi. Be övlad atası idi.

Surxay liyevin 17 ya ı var idi. 5 nömr li orta m kt bin sonuncu sinfind oxuyurdu.

Canpolad Orucov ömrünün 23-ü baharını ya ayırdı. O, ermənilerin özbaşnalıq nticində Qərbi Azərbaycanlılardan Sumqayıta pənah gətirdi. O vaxtki Neft-Kimya institutunda təhsil alırdı.

Natiq Səmədov 1965-ci ildə Məmişli rayonunda dünyaya gəlmişdi. 23 yaşında idi. Sumqayıtdakı evtikim kombinatında rəngsaz işləyirdi. İndi Mühəndislik İnstitutunun əməkdaşlığına qəbul edilmişdi.

Dada Xudatov 1942-ci ildə Yardımlı rayonunda dünyaya gəlmişdi. Hadisələr zamanı 46 yaşında idi. Ailəli idi.

Onu da xatırladım ki, erməni və ermənilər stəqüvvələri tərəfindən bu hadisələr yüzllər sumqayıtlı gənclər sarsız olaraq həbs olunmamı, amansız təzyiqlər mürəzəqəlmədi.

Yaxşı yadımdadır, şəhər fəvqəladə vəziyyət elan olunmuşdu. Sumqayıt şəhəri komendant idarə edirdi. Hamı iş yerin piyada gedib-gəlirdi. İndiki iticarət mərkəzi boyu dəniz sahilində tutmuş şəhərin girişində qədrli avtomatlı silahlar ibarət bir neçə cərgə yaranmışdı. Silahlı silahlar yarım metr dən bir dayanmışdılar. Şəhərin bir hissəsində digər hissəsinə keçmək üçün tək bir dəniz var idi. Böyük avtomatlar vasitəsilə keçilməz sənə yaranmışdı. Çınlı zabitlər cərgə ilə bir-bir ötüb keçən insanlara baxırdılar. Onlar heç bir sənə olmadan istədikləri gəncləri cərgədən çıxarırdı, şəhəri avtomatın əylədirib harasa göndərirdilər.

Qəzetin 2 mart 1996-cı ildə çıxan nömrəsində dərc olunan bir yazıda oxuyuruq: "1988-ci ilin 28-29 fevral günlərini ya ayan şəhər halisi bir gün sonra daha ağırlı vəziyyətə üzli olmuş oldu. Bu, imperiyanın ermənilər stəqüvvələrinin iç üzünü açdı. Həmin gün xüsusi təlim görmüş Azərbaycan Sovet şəhəri texnikası silahsız və günahsız insanların üstün hücum çəkdi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 5 nəfər Azərbaycanlı həlak oldu. SSRİ Ali Məhkəməsinin hökmü ilə güllənmiş məhkum olunmuş həmədəmani oğlu həmədəvanın adı isə bu siyahıya xeyli sonra düşdü.

Təccüb doğuran hal idi ki, Sumqayıtdakı hadisələr bir gün sonra ölən ermənilerin xatirəsinə Xankəndində abidə ucaldıldı.

Qüdrət Məlikov

"Sumqayıt qəzeti". – 2016-cı il. – 27 fevral. - S. 3.

Sumqayıt hadis l ri il Az r baycan xalqının heç bir laq si yoxdur

Keçmi SSR dövl tinin ba çısı M.Qorbaçovun m sl h tçisi akademik Abel Aqanbekyan 1987-ci ild Fransada n r olunan "Humanite" jurnalındaki m lum çıxı ı il dünyaya s p l nmi bütün erm nil r Qaraba ın müst qilliyi u runda mübariz sinin ba landı ını elan ed nd n sonra erm nil r v onların havadarları h r k t g ldil r. Erm nil r v onların Moskvadakı havadarları bu m s l ni i dirm k, müzakir obyektin çevirm k, milli qır ınlar tör tm k v n hay t, erm nil ri silahlandırır b Az r baycan xalqının üstün qaldırmaq v m s l ni silahlı t cavüz yolu il h ll etm k variantlarını hazırlamı dılar. Planın t rkib hiss l rind n biri d Sumqayıtda erm nil rin qır ını t kil etm k idi.

M lumdur ki, sovet hökum ti özünd n v v lki imperiyanın siyas tinidavam v inki af etdir r k Q rbi Az r baycan torpaqlarında paytaxtı bizim r van h ri olan Erm nistan dövl ti yaratdı. Ancaq erm nil r v erm nip r st sovet hökum ti Az r baycana qar ı torpaq iddialarından l ç km dil r. 1948-1953-cü ill rd Anastas Mikoyanın Stalinl razıla dırılmı planına sas n az r baycanlılar q dim ata-baba yurdlarından deportasiya edildil r.

Xüsusi qeyd etm liyik ki, n inki Qaraba ı, h tta bütün Az r baycan torpaqlarını i al etm k m qs di günd n çar Rusiyasının v sovet dövl tinin siyas ti bizim torpaqlardan, ilk növb d , Türkiy y qar ı platsdram yaratmaqla rtl nir v burada onların niyy tl ri üst-üst dü ürdü. Biz hamımız bilirik ki, torpaqlarımızı l keçirm k v dövl t qurmaq erm nil rin ill rl arzuladıqları, lakin l çatmaz m qs dl ri idi. M hz buna gör d , Da lıq Qaraba da erm nil rin ya adı ını b han ed r k orada ajiotaj yaratdılar v bu razini Erm nistana birl dirm k planlarını i saldılar. Bu çirkin planın mü llifl ri v r vac ver nl ri Raisa v Mixail Qorbaçovlar, Zori Balayan, Silva Kaputikyan, Sero Xanzadyan, Georgi ahnazaryan, Abel Aqanbekyan v ba qaları idi. Onların "dirijorlu u" il Sumqayıtda qır ın planla dırıldı v h yata keçirildi.

M lum idi ki, Sumqayıt çox mill tli h r kimi respublikanın ikinci böyük s naye m rk zidir v bütün SSR -d mü yy n q d r tanınmı dı. Ba ver c k qır ında li olduqlarını danmaq v ya izi itirm k üçün Erm nistandan v Da lıq Qaraba dan yüz kilometr l uzaqda olan Sumqayıt daha lveri li sayılırdı. Qaniç n c lladlar yax ı bilirdil r ki, Sumqayıtda ya ayan erm nil rin ks riyy ti xırda s n tkarlıqla m ul olurdular. Ziyalılar, aliml r v tanınmı xsl r is çox az sayda idi. Erm nil r "ümumi i" namın öz erm ni soyda larını güdaza verm kd n bel heç d heyfsl nm dil r. N hay t, Erm nistandan v Da lıq Qaraba dakı isti yurd-yuvasından zorla qovulmu qa qınların böyük bir qismi Sumqayıtda m skunla dırılmı dı v onlar erm nil r qar ı h r hansı t dbir , o cüml d n qisas alma a hazır idil r.

Sumqayıt hadis l rin iki gün qalmı qatı mill tçi olan Silva Kaputikyan televiziya ekranından erm ni halisin müraci tl demi di: "Qaraba tarix n Erm nistanın olub. Bizim sas m qs dimiz h r iki torpa ı birl dirm k deyil, sas m qs d tarix n biz vurulan yararı sa altmaqdır. Xalqımız böyük faci l r düçar olub, lakin xalqımız müdrik xalqdır. Biz öz müdrikliyimizi M.Qorbaçova köm klikd göst rm liyik. Çünki yenid nqurmanın, demokratiyanın dü m nl ri çoxdur, onlar bir c bh d n çıxı edib bizim planları poza bil rl r. Buna gör d h r bir yolla ona köm k etm li v tarixi torpaqlarımızı geri qaytarmalıyıq".

Sumqayıt hadis l rinin t hlili göst rir ki, h rd ya ayan erm nil rin böyük ks riyy ti bundan x b rdar imi . 1988-ci il fevralı 27-29-da tör dilmi hadis l rd 32 n f r öldürülmü , 400 n f rd n çox insan b d n x sar tl ri almı , 200-d n çox m nzil talan edilmi , 50-d n artıq m d ni-m i t obyektı da ıdılmı , 40-dan çox avtomobil

z d l nmi , dövl t 7 milyon rubl v ya 10 milyon dollar m bl ind ziyan vurulmu du. Erm ni ziyalılarının bir çoxu bu hadis l rd n d rhal sonra antiaz rbaycan t bli atına ba ladılar. Qatı mill tçi olan yazıçı S.Xanzadyan “Yurmala” q zetin versiyi mühasib d faktları t hrif ed r k Sumqayıtda 450-d n çox adamı öldürüldüyünü v onların hamısının erm ni oldu unu bildirdi.

Z.Bünyadov erm ni separatçısı Nvard Avakyanın dediyi “Sumqayıtda bizim limiz yoxdur, ora bizd n 400 kilometr uzaqda yerl ir” fikrini saslı arqumentl rl alt-üst etdi. Da nakların m krli planlarının if a edilm si i in K.R himov v bir çoxları qo uldular. Onlar sübut etdil r ki, Sumqayıt qır ının t çkilatçıları az rbaycanlılar yox, erm nil rdir. Az rbaycan xalqının görk mli o lu, akademik Z.Bünyadov “N üçün Sumqayıt?” m qal sind erm nil rin v bu qanlı hadis nin tör dilm sind mara ı olan dig r qüvv l rin m krini öz m ntiqli mühakim l ri il t kzib etmi , aksiyanın, faci nin hansı m qş dl r üçün h yata keçirildiyini açıq göst rmi dir. Çox t ssüf ki, h min dövrd Az rbaycan r hb rliyi Kremlin göst ri l rini sas tutaraq Sumqayıt hadis l rinin guya bir qrup xuliqan ünsürl r t r find n tör dilm si faktı il razıla dı. Sumqayıt hadis l ri Erm nistandan az rbaycanlıların v h ic sin qovulması prosesini daha da sür tl ndirdi. Az ınla mı erm nil r k ndlil r hücum etdil r, az rbaycanlı halini öz d d -baba torpaqlarından did rgin saldılar. Sonralar m lum oldu ki, bu zaman 400 n f rd n çox az rbaycanlı müxt lif i g nc l rl öldürülmü , 230 min soyda ımız do ma V t nind n qovulmu dur. slind planlı kild hazırlanan Sumqayıt hadis l ri il Az rbaycan xalqının heç bir laq si yoxdur. Dünya ictimaiyy ti d rk etm lidir ki, bu aksiya SSR -nin milli munaqi l r z minind da ıdılmasına xidm t etmi , Sumqayıt is sad c lveri li bir yer kimi seçilmi di. Xalqımız bütün dövr l rd , el c d bu gün h r cür irqi ayrı-seçkiliyi, qatı çovinizmi r dd edir, öz razisind ya ayan bütün xalqlara v mill tl r qay ı il yana ı, tolerantlıq nümayi etdirir.

Bu gün b r tarixinin n parlaq xsiyy tl rind n biri olan Heyd r liyevin siyasi varisi prezident lham liyev t m li qoyulmu u urlu siyas ti müv ff qiyy tl davam etdirir. qtisadi c h td n gücl nmi ölk miz Erm nistan-Az rbaycan, Da lıq Qaraba probleminin h lli yollarında u urlu i l r aparır.

Elvin M mm dov
YAP Sumqayıt h r t kilatı G ncl r Birliyinin s dri

“**M sl k**”. – 2016. – 19 fevral. - 1-2. – S. 7.